JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

INFORMATIVNÍ ZPRAVODAJ
ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ

roč. XXXIII - 1996

č. 3 a 4

J A Z Y K O V Ě D N É
A K T U A L I T Y

Informativní
zpravodaj českých jazykovědců
roč. XXXIII-1996
č. 3 a 4

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XXXIII (1996), č. 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)
Ivo Vasiljev (zástupce hlavního redaktora)
Jana Hoffmannová (výkonná redaktorka)
Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil

Adresa redakce:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

Adresa administrace:

Jazykovědné sdružení ČR, Jilmová 33, 130 00 Praha 3

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha
č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

O B S A H

strana

Z jazykovědných pracovišť

Hlavní výbor JS: Spolupráce JS a MŠMT ČR při posuzování učebnic českého jazyka 5
M. Pithartová: Seznam posouzených učebnic 7
J. Chloupek: Splněné grantové úkoly 9
J. Filipec: Lexikologická sekce JS 17

Nové publikace

J. Panevová: Nová mluvnice češtiny 20
F. Štícha: C. Kerbrat-Orecchioni (ed.): La Question 34
E. Jeřábek: I. Bogoczová: Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území Českého Těšínska 36

Diskuse a rozhovory

P. Novák: Conditio sine qua non (K diskusi o češtině dnešní a zítřejší) 42
Rozhovor s jubilantem prof. dr. hab. A. Boguslawským 44
Rozhovor s prof. dr. Oldřichem Uličným, DrSc. 47

Kronika

J. Kořenský: Vzpomínka na prof. Josefa Vachka 56
Z. Jettmarová: Překladatel a translatolog James Stratton Holmes (1924-1986) 57

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Z jazykovědných pracovišť

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Spolupráce JS a MŠMT ČR při posuzování učebnic českého jazyka (stav ke 30. 9. 1996)

Na podzim r. 1994 se Jazykovědné sdružení ČR ujalo myšlenky, která vznikla v rámci četných diskusí o nových Pravidlech českého pravopisu - vytvořit **Grémium pro současnou českou jazykovou praxi**. Grémium by mělo být ustaveno ve spolupráci s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR a s Ústavem pro jazyk český AV ČR jako poradní orgán ministerstva a jako trvalý orgán koordinující péči o kodifikaci a jazykovou kulturu češtiny, výzkum jazykového úzu a normy; k jeho úkolům by mělo patřit i informování lingvistické obce a veřejnosti o těchto otázkách.

Složitá přípravná jednání mezi představiteli MŠMT a JS, která mají vést ke zřízení Grémia, se značně protáhla a trvala prakticky po celý rok 1995 a 1996. Proto zatím MŠMT požádalo JS ČR, aby se do ustavení Grémia ujalo posuzování učebnic a příruček určených pro vyučování českému jazyku v základních a středních školách a aby tím přispělo ke stabilizaci situace v této oblasti. Mezi MŠMT ČR a JS ČR byla uzavřena **Dohoda o spolupráci**, podle níž bude ministerstvo učebnice a příručky z českého jazyka předložené jednotlivými nakladateli předávat k posouzení JS ČR. (Kromě učebnic jde i o školní mluvnice, slovníky, sbírky cvičení, diktátů, větných rozborů a jiné pomocné knihy a texty určené pro vyučování češtině v základních a středních školách.) JS ČR se v dohodě zavázalo zajistit u každé učebnice či příručky zpracování dvou odborných posudků (ve sporných případech posudku třetího) a "vydat stanovisko z hlediska jazykové správnosti i vhodnosti ve vztahu k věku žáků..." MŠMT se zavázalo poskytnout Jazykovědnému sdružení pro zajištění této lektorské a recenzní činnosti účelově vázané finanční prostředky. Stanoviska

recenzentů z řad JS ČR budou respektována při rozhodování o tom, které učebnice a příručky mají obdržet schvalovací doložku a mohou být zařazeny do Seznamu učebnic MŠMT ČR. Dohodu podepsali tehdejší náměstek ministra dr. M. Bartošek a předsedkyně JS ČR prof. Panevová; dohoda nabyla účinnosti dnem podepsání 1. dubna 1996 a byla uzavřena na dobu do ustavení Grémia.

Od okamžiku podepsání dohody tedy JS ČR tímto způsobem s ministerstvem školství spolupracuje. Zajištění těchto časově velmi náročných aktivit se věnuje předsedkyně JS s pomocí hlavního výboru a předsedů jednotlivých poboček, hlavní organizační práci vykonává tajemnice JS M. Pithartová. Na základě návrhů z poboček a z ÚJČ AV ČR byl připraven rozsáhlý seznam recenzentů - více než padesáti zkušených bohemistů JS; řada z nich se už také do posuzování učebních pomůcek zapojila a vypracovala pro MŠMT ČR požadované expertizy. Na poradě členů HV JS a předsedů poboček, která se uskutečnila v Praze 16. května 1996, byl doplněn seznam recenzentů, byla zpřesněna pravidla výběru posuzovatelů pro jednotlivé texty a byly vysloveny určité požadavky na MŠMT (zejména na to, aby rukopisy předkládané k posouzení JS byly opatřeny podrobnějšími údaji - o pracovišti autorů, o jejich záměru atd.).

Poradní a expertní činnost JS pro potřeby MŠMT tedy probíhá, její mechanismus se postupně vyvíjí, a tak se realizuje aspoň jedna závažná položka z plánu připravovaného Grémia. Jednání směřující ke zřízení Grémia pokračují a zabývají se mj. zjednodušením jeho dříve navrhované struktury. Členové JS budou o těchto aktivitách průběžně informováni v Jazykovědných aktualitách.

Hlavní výbor JS

Seznam učebnic, u nichž se JS ČR vyjadřovalo k udělení Doložky v období od 1.IV. do 31.X. 1996

Toto období bylo obdobím přechodu od starého systému řízení organizovaného MŠMT ČR na nově přijatý systém, při němž recenzenty pro řízení o Doložce nakladatelům navrhuje JS ČR ze seznamu expertů vytvořeného na základě návrhů všech poboček JS ČR. Pokud je za titulem uvedeno tučně jen jedno jméno recenzenta z JS ČR, byla učebnice postoupena s již přiloženými recenzními posudky zadanými podle starého systému řízení.

Pro nakladatelství FORTUNA:

K. Kamiš, M. Dlouhý: Pravopisná cvičení a diktáty s klíčem - **PhDr. Ivana Svobodová, ÚJČ AV ČR**

K. Kamiš, M. Dlouhý: Český jazyk s pravopisem pro rodinné školy - **PhDr. Jindřich Kasal, FF UP Olomouc**

L. Konopková, V. Tenčlová: Český jazyk pro 4.ročník ZŠ, díl II - **Mgr. Milan David, PF JU České Budějovice**

J. Košťák: Mluvnice, pravopis a sloh, díl 1-2 - **doc. PhDr. Milada Hirschová, CSc., FF UP Olomouc, PhDr. Jana Vaňková, PF ZU Plzeň**

J. Staněk: Nebojte se čárek - **doc. PhDr. Alena Debická, CSc., PF UJEP Ústí n.Labem, PhDr. Olga Martincová, CSc., ÚJČ AV ČR**

Pro nakladatelství JINAN:

R. Brabcová a kol.: Čeština našich dní - **doc. PhDr. Zdenka Rusínová, CSc., FF MU Brno**

I. Havlová, M. Krejčová: Čeština pro 9.ročník. Pracovní sešit - **PhDr. Jana Bartůňková, CSc., PF Hradec Králové**

O. Houžvička, L. Houžvičková: Český jazyk pro žáky 5.ročníku - **PhDr. Marie Janečková, CSc., PF JU České Budějovice**

Pro nakladatelství PANSOFIA:

B. Janáčková, K. Kamiš, L. Zimová: Český jazyk 4 a L.Horník: Pracovní sešit k této učebnici - **doc. PhDr. Milada Hirschová, CSc., FF UP Olomouc**

O. Müllerová, J. Hoffmannová, E. Schneiderová: Dialog v hodinách češtiny I - **doc. PhDr. Petr Karlík, CSc., FF MU Brno**

Pro nakladatelství SPN,a.s.:

Z. Dvořáková a kol.: Český jazyk pro 5.ročník ZŠ - **PhDr. Eva Jandová, FF Ostravské univerzity**

V. Styblík a kol.: Český jazyk pro 9.ročník ZŠ - **doc. PhDr. Svatava Machová, CSc., PF UK Praha**

Pro nakladatelství PROSPEKTRUM:

N. Kvítková, I. Helclová: Český jazyk pro 8.ročník ZŠ a nižší ročníky osmiletých gymnázií - **prof. PhDr. Jaroslav Hubáček, CSc., FF Ostravské univerzity**

H. Pokorná, Z. Synecká: Český jazyk pro 6.ročník ZŠ - **PhDr. Karel Šebesta, CSc., FF UK Praha**

Pro nakladatelství Nová škola - Brno:
O. Příborská, Z. Janáčková: Moje česká řeč a 2 pracovní sešity pro 2.ročník - **prof. PhDr. Rad. Brabcová, CSc., PF UK Praha**
O. Příborská a kol.: Moje česká řeč a pracovní sešity pro 3.ročník - **prof. PhDr. Rad. Brabcová, CSc., PF UK Praha**

Pro nakladatelství FIN Olomouc:
R. Frantlová-Bláhová: Český jazyk - **prof. dr. Jarmila Panevová, DrSc., MFF UK Praha, doc. PhDr. Dana Davidová, CSc., FF Ostravské univerzity**
R. Frantlová-Bláhová: I slohu se dá naučit - **prof. PhDr. Přemysl Hauser, CSc., PF Brno, PhDr. Jana Hoffmannová, CSc., ÚJČ AV ČR**

Pro nakladatelství ALTER:
R. Čechura, M. Horáčková a kol.: Český jazyk pro 4.ročník ZŠ a OŠ - **prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc., ÚJČ AV ČR, doc. PhDr. Hana Hrdličková, CSc., FF UK Praha**
J. Štroblová, M. Horáčková a kol.: Český jazyk pro 5.ročník ZŠ a OŠ - **prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc., ÚJČ AV ČR, doc. PhDr. Hana Hrdličková, CSc., FF UK Praha**

Pro nakladatelství PRODOS Olomouc:
M. Hirschová, H. Mikulenková: Český jazyk 5, Díl 1, 2 - **prof. PhDr. Radoslava Brabcová, CSc.**

Pro nakladatelství SCIENTIA:
J. Svobodová, K. Klímová: Čeština s maňáskem Hláskem (pro 2.ročník) - **prof. PhDr. Radoslava Brabcová, CSc.**

Pro nakladatelství VOTOBIA:
J. Skříčilová a kol.: Nebojme se češtiny, díl I, II - **PhDr. Josef Šimandl, FF UK Praha, Mgr. Helena Štruncová, učitelka ZŠ, členka pobočky JS v Plzni**

Sestavila Marie Pithartová

Splněné grantové úkoly

I. Počátkem roku 1996 proběhla úspěšně závěrečná oponentura interního grantu Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Základní obsahové zaměření zpracovávaného projektu se shodovalo se současným programovým úsilím české lingvistiky, cílem bylo pomocí komplexu moderních metod a přístupů (systémově funkčního, jazykovězeměpisného a pragmalingvistického) zhodnotit stav a úroveň dnešního běžně mluveného jazyka na severovýchodní Moravě a v oblasti českého Slezska. Materiál předložený tentokráte se nazývá Konstanty a proměny mluvených útvarů českého národního jazyka. Rukopis byl při oponentuře schválen k publikování.

Výzkumná skupina katedry českého jazyka na filozofické fakultě Ostravské univerzity předkládá k posouzení každoročně monotematický sborník k současné jazykové situaci na území, kde slouží ke komunikaci klasická funkční i výrazová dichotomie spisovný jazyk x tradiční teritoriální dialekt, zato naopak zcela chybí sjednocující ambiciózní interdialekt obecné češtiny. Nadto se do poměrů na severovýchodě promítá i koexistence příbuzného slovanského jazyka - polštiny. Hned v úvodu je možno konstatovat, že se úroveň sborníků postupně zvyšuje jak co do tematické sevřenosti výkladů, tak i co do uplatňovaných analytických metod, kde se např. ryzí pohled jazykovězeměpisný uplatňuje méně a méně. V celku je pak sborník jak významným vkladem do poznání mluvy regionu, tak důležitým příspěvkem k poznání českého národního jazyka jako celku a jeho vývojových tendencí.

Smysl sborníku přesvědčivě prokazuje v Předmluvě vedoucí badatelského týmu doc. Dana D a v i d o v á, autorka nové monografie a syntetizujících skript o dialektologii. Souhrnně konstatuje, že se "zkoumané komunikáty pohybují mezi polohou spisovnou a nespisovnou, spisovná čeština se prolíná s běžně mluvenými prostředky celomoravskými nebo interdialektickými, popřípadě nářečními, přičemž nemusí jít pouze o zachování subjektivního idiolektu, ale třeba o strategický komunikační záměr mluvčího".

Příspěvek k přepisu mluvených komunikátů Evy J a n d o -

v é představuje dosti zásadní přínos k řešení otázek písemného záznamu textů z mluvené řeči, původně zaznamenaných přístrojovou technikou (magnetofonem, diktafonem). Běží vlastně o stovky záznamů, pořizovaných různými explorátory, zčásti též studenty, a zásadně je třeba rozvážit míru důslednosti, podrobnosti a detailnosti přepisu, neboť jakákoli odchylka od konvenční podoby psaného textu napomáhá odrazovat čtenáře a mimoto vzbuzuje pochybnosti o spolehlivosti tak podrobného přepisu. Na druhé straně jsou takové odchylky pro nespisovný text pochopitelně charakteristické a jejich absence by odborné dílo v zásadě připravila o autentičnost. Složitý je též vztah přepisu k jednotlivým jazykovým rovinám, tak pro syntax je podrobná fonetická autenticita zjevně redundantní. Nejde však jen o rukopisný přepis v první fázi, nýbrž také o omezené možnosti tiskařské a ještě předtím většinou výpočetní techniky. Své řešení hledají i záznamy suprasegmentálních fonémů, jež v běžném přepisu bývají opomíjeny. K výkladu připojuje autorka i tabulku neobvyklých znaků. V literatuře se odkazuje na jiné způsoby přepisu.

Monika H o r s á k o v á napsala pro sborník Několik skromných slov k percepci mluveného projevu na severní Moravě (resp. v Ostravě a přilehlém okolí). Prozkoumáno bylo patero mluvených textů oficiálních veřejných a rovněž patero neoficiálních neveřejných. Respondenti poté po poslechu nahrávek známkovali kvality jednotlivých sledovaných položek mluvené roviny řeči (např. vokály, rytmus, tempo). Hodnocení je potom zpracováno v tabulce. Autorka přiznává, že jednotlivá hodnocení nezřídka se liší a posluchači nebývají ani stejně citliví.

Tematicky jde o studii přiklánějící se k auditivní fonetice. Nicméně autorka měla svůj záměr důkladněji vysvětlit: Sám pojem kvalita řeči je dosti složitý, týká se jak stylistiky, tak ortoepie. Nepodlehne hodnotitel sklonu přeceňovat projev spisovný už jako takový? Je nadto vůbec třeba posuzovat projev neveřejný neoficiální? Hodnocení útvarové charakteristiky závisí příliš na někdejším školním vzdělání. Směr autorčina kladení otázek je objevný, ale bude užitečné vytvořit si pojistky proti zplošťujícímu hodnocení.

V obsáhlé studii sleduje Dana D a v i d o v á Komunikační situace a adekvátnost komunikačního kódu. Probírá svědomitě četné pojmy z teorie národního jazyka a vystihuje, jak jednotlivé útvary fungují v komunikaci. Své názory dokumentuje ukázkami komunikátů, a to projevu oficiálního veřejného, oficiálního neveřejného, projevu neoficiálního veřejného a posléze neoficiálního neveřejného. Přitom se jednoznačně ukazuje, že míra spisovnosti stoupá směrem k veřejnosti projevu, ale ještě intenzivněji směrem k oficiálnosti. Zároveň se úbytek nářečních zvláštností (specifik) týká hlavně specifických nářečních (patrně především úže lokálních) rysů. Konfigurace komunikačně relevantních faktorů je dána počtem účastníků komunikační události, jejich sociální a jazykovou charakteristikou, vzájemnými vztahy respondentů, psychickými, neurologickými stavy respondentů, aspekty jejich mentální činnosti, vnějšími faktory společenskými, teritoriálními aj. (s. 39). Při základní volbě kódu nerozhoduje zeměpisný, ale funkční faktor, žádoucí je přiměřenost komunikační situaci. Mluvčí může střídat kódy a jejich prvky na ose spisovnost x nespisovnost, ale také v rámci diglosie nebo v rámci dvojjazyčí.

Ke studii jsou přiloženy tabulky znaků nářečních, interdialektických, celomoravských, hovorových (existenci hovorové češtiny na severovýchodní Moravě a ve Slezsku - vlastně regionální variety spisovné češtiny obhájila D. Davidová už dříve) a akribicky uvádí autorka počty útvarových prvků ve výše uvedených typech projevů, tak např. 36 prvků tradičního teritoriálního dialektu v projevech neoficiálních neveřejných, na opačném pólu toliko 10. Jazykově zeměpisný faktor je posléze rovněž respektován, a to mapou českého Slezska podle expozitury ZNV v letech 1945-49 a menší mapkou slezských nářečí včetně polsko-českého smíšeného pásu. Oprávněně soudím, že studie D. Davidové představují nejdůkladnější rozbor jazykové situace, jaký v češtině máme, a to v důsledku podrobných poznatků i jasné metodiky: Zároveň pak znamenají přínos i pro obecnou jazykovědu, neboť důsledně sledují proměnlivý vztah lokálních a regionálních variet k útvarům celonárodním, celospolečenským.

Irena B o g o c z o v á přispěla článkem Modifikace

mluvené češtiny v jazykově smíšeném pruhu Těšínska. Jde o zajímavé zachycení a vystižení interference mateřského a většinového jazyka, jak se projevuje ve slovní zásobě, nadto v rovině fonologické, morfologické a syntaktické. Složitost je dána vlivem tradičního teritoriálního nářečí. Přitom uživatelé téhož jazykového kódu mohou se hlásit (např. v tzv. smíšených manželstvích) k různé národní příslušnosti, jak už před lety postřehl Jaromír Bělič. Z lexémů se nejčastěji přejímají termíny, slova hovorová, expresivní, frazeologická spojení a idiomata. Tentokrát chybí v závěru resumé.

Marcela G r y g e r k o v á pojednává o slovesech smyslového vnímání v mluvených textech. Rozlišuje slovesa 1) označující schopnost vnímat a 2) označující proces vnímání a 3) označující přijetí informace. Argumentace autorčina v podstatě sleduje transponování do různých slovních tříd odlišné od původního užití: v závěru se píše, že základní charakteristika takových sloves je dána mluveností, nikoli racionálním zařazením. (Kontaktovost na s. 73 je dána slovesnou osobou spíše než "ustrnulými tvary sloves".) Správné je konstatování, že slovesa smyslového vnímání ztrácejí vazbu na jeden ze smyslů a nabývají obecnější platnosti.

Emílie D e m l o v á se vrací k mluvenému a psanému textu z oblasti trestního práva, řeší tedy vlastně problematiku odborného textu. Zpřesňuje pojem komunikační situace a z tohoto hlediska analyzuje autentický soudní diskurs. Rozlišuje komunikační situaci během násilného aktu, před ním a během soudního jednání.

Táž autorka nadto napsala pojednání k textové syntaxi mluvených komunikátů. Opírá se o vysokoškolskou učebnici Greplovu - Karlíkovu (1996). Analyzuje korpus šedesáti textů. Mluvený projev byl nahráván na magnetofonový pásek, po ukončení vyprávěč vyjádřil stejný obsah písemnou formou. - Mluvené texty bývají často situačně zakotvené, přece však i ony pomáhají vytvářet nové komunikační situace, a zakotvenost v situaci hic et nunc není většinou závažná, v psaných textech se pak nezřídka vytrácí. Psané vypravování bývá promyšlenější, kratší a pochopitelně přehlednější. Rozbory jsou uzavřeny srovnáním mluvené a psané

verze. Autorka si všímá i perlokučních projevů posluchaček. Interpretace textu se děje podle segmentace textu na obsahově-pragmatické jednotky. Např. komunikační cíl první autorky je podat informace, sdělit fakta. Mluvený text charakterizuje autorka jako prožívaný, psaný jako konstatování. Stať má dosah i didaktický, neboť hodnotí vyjadřovací (formulační) schopnosti vysokoškolských i středoškolských studentů.

Naděžda B a y e r o v á si všímá hypokoristik v oblasti slezských nářečí, totiž jejich slovotvorby a podob užívaných při oslovování v komunikaci rodiny. Důsledně využívá toho, že řečová komunikace nejenže poukazuje na spojení jména s objektem, ale i na vztah mluvícího k onomu objektu (např. libost, neoficiálnost), aktivní funkce rodných jmen jsou funkce, jimiž se rodné jméno projevuje v řeči. Ale zkoumat lze rodná jména z více hledisek. Cílem studie je jednak podat slovotvornou analýzu hypokoristik v slezských nářečích, jednak charakterizovat jejich místo v komunikaci. K tomu vypracovala zevrubný anketní dotazník. Stať přináší pravé bohatství rodných jmen v regionu. Probíráno je oslovování mezi rodiči, mezi dětmi a rodiči, mezi sourozenci, v naší odborné literatuře soudím nejpodrobněji. Velice vždy záleží na prestižních vztazích mezi příslušníky rodiny. Výjimku tu netvoří ani oslovování obecnými jmény. Hypokoristická podoba rodných jmen je v celku polem individualizované jazykové tvorby přes všechnu stereotypnost těchto jmen.

Jaroslav H u b á č e k řeší otázku metaforizace ve slanzích. Jde tu z nejobecnějšího hlediska o zápas jazykového systému s nedostatkem vhodných stavebních kamenů pro výstavbu sdělení. K metaforickému pojmenování vede podobnost předmětů, podobná funkce předmětů, nápadný nebo důležitý znak, zbarvení, podobnost nebo vztah dějů. Samozřejmě nemusí být pravý onomaziologický příznak pro motivaci pojmenování vždy zřetelný, vždyť několik kvalit se může tu a tam skládat.

Obtížnou úlohou bývá stanovení citových a neutrálních variant názvu. Zjevně spolurozhoduje i zvukový sklad slova, popřípadě důvod z toho nebo onoho jazyka, ba i vznikající asociace a konotace. Hubáček možno říci koncepčně takto rozšiřuje oblast tvoření pojmenování o metaforické a podobné přenášení

významu, jakkoli tu pojmenovací postup nebývá vždy totožný. Přičiněn je malý slovníček slangových výrazů založených na metafoře.

II. Přibližně v téže době proběhla úspěšně i obhajoba fakultního grantového úkolu na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity. Výzkumný úkol Jazyková specifika školské komunikace byl započat vstupní oponenturou v dubnu 1992 a probíhal ve evou etapách. V první (1992-1993) byly za vedení doc. Jany Svobodové účastnicemi výzkumného týmu PaedDr. Milena Frydrychová a PhDr. Milena Stéblová, v druhé potom (1994-1995) Mgr. Eva Höflerová a Mgr. Pavlína Kuldanová. Výzkum byl spojován s výukou. Výzkumu bylo mimo jiné využito při přípravě komunikačně zaměřených učebnic, k jejichž sestavení se katedra zavázala. Rovněž se výsledky výzkumu reflektují ve skriptech dosud katedrou připravených.

Zpráva sestavená Janou S v o b o d o v o u vychází ze zákonitostí komunikace vůbec a soustřeďuje se na průzkum komunikace školní. Ta je důležitá jak při výkladu a procvičování látky samé, tak i v komunikaci mimovýukové, jež vlastně představuje přirozenou řečovou praxi, a to pro učitele i pro žáky - ti pochopitelně vykazují menší jazykovou kompetenci, a jejich projevy proto musí být sledovány důsledněji. Specifické prostředí školy se nicméně odráží i v neoficiálních projevech mluvených. Výkladový autorčin text je dokladem toho, že autorka má s komunikací ve škole bohaté zkušenosti, že si je vědoma nedostatků nebo chybných návyků ze strany pedagoga. K průzkumu si nejprve zvolila hodiny mateřského jazyka. Celkově má její argumentace dosti blízko k teorii mluvních aktů Austina a Searla, např. když se probírá podstata výzvy, otázky a oslovení jako výrazných prvků školní komunikace. Nepřekvapí příliš poznatek, že imperativní věty s rozkazovacím způsobem netvoří ani polovinu výzev. To je zřejmě vyvoláno běžnými konotacemi při výzvách: inkluzivností mluvčího do postulované činnosti, jeho sebepředstavením jako vzoru ("já na vašem místě!"), emocionální umírněností (podobnou funkci plní i časté oslovování žáků). Ve shodě s Haugenem se autorka zamýšlí nad vztahem právě spisovnosti k mluvené řeči nebo nad otázkami normy, která se zjevně právě

v mluvené řeči na rozdíl od psané řeči prosazuje bez zábran. Svou zkušenost učinila autorka i s podceňováním výslovnosti, kde trpí především jevy neuvědomované. Jevy hyperkorektní považuji s J. Balharem za výmluvný doklad snahy mluvit spisovně.

Prvky obecné češtiny, ostatně dosti výjimečné, považuji ve Slezsku a na Ostravsku za prostředky komunikát zdůvěrňující právě pro blízkost zdejší mluvy spisovné češtině. Výklady o mluvené řeči nejsou opomíjeny ani v autorčině skriptu Česká skladba pro studenty učitelství.

Poznámkami k jazykové specifikace školské komunikace přispěla obhajobě Eva H ö f l e r o v á. Nejprve posuzuje předpoklady žáka, studenta při vstupu do komunikace a osvětluje podstatu ověřování vědomostí. Probírá různé učitelské i žákovské návyky, například napovídání klíčového pojmu, žádoucí odpovědi, zplošťování dialogů na jediný druh mluvního aktu, přeformulovávání a nadměrné rozvádění ze strany učitele na způsob nekončícího echa: nedostatky se objevují též v nevýukových dialozích, ač by se zde dítě mělo komunikačně rozvinout. K regionu se váže autorčin výklad o využívání útvarů národního jazyka a o vývojových jeho tendencích. Posléze autorka zkoumá jazykové povědomí žáků, totiž jejich vztah ke spisovnému jazyku, k obecné češtině i k lokálním dialektům. Odpovědi svědčí o stále převažující prestiži spisovné češtiny a o vědomí společenské závažnosti jazykového projevu a vystupování. Zlepšovat interakci mezi učitelem a žáky považuje autorka za nezbytnou součást přípravy pedagoga, momentální i předběžné.

Pavlína K u l d a n o v á podrobně zkoumá jazykové povědomí učitelů. Učitelé několika ostravských základních škol se měli vyjádřit o svém jazykovém názoru a rovněž o svém mínění týkajícím se stavu dnešní jazykové kultury a běžného úzu v regionu. Předpoklady zjišťování se řídily běžnými dialektologickými zvyklostmi (např. místní původ). Autorka potvrzuje v regionu existenci hovorové češtiny s prvky interdialektu, snad by bylo možné mluvit i o slezsko-ostravské varietě spisovné češtiny - připouštím - varietě relativně svérázné a dosti nápadné, zvláště návštěvníkům odjinud. Vulgární vyjadřování nebude rysem místní češtiny, nýbrž se týká pouze

subjektivních slohotvorných faktorů jednotlivých komunikujících. Přiznává se vliv televize, rozhlasu a tištěného slova, ale na případném šíření obecné češtiny jako vyjadřovacího vzoru se neprojevuje.

Z obojí obhajoby vyplývá několik potěšlivých závěrů:

1. Českým jazykovým atlasem (I, v tisku II) nebyla zakončena dialektologická bádání. Přitom se nyní s dialekty pracuje povýtce jako s reprezentanty mluvené řeči, a hledají se odpovědi na jiné otázky než dříve, namnoze na otázky už velmi komplexní. Dialekty se rovněž zkoumají z hlediska jejich postavení v jazykové kultuře.
2. Soustavná bádání vhodně orientovaná se rozvíjejí i na pracovištích novějších univerzit a často se zde dosahuje harmonie mezi úkoly regionálními a celospolečenskými.
3. Na tvůrčí práci se v nemalé míře podílí i nejmladší generace vysokoškolských učitelů a také studenti vyšších ročníků.
4. Grantové prostředky umožňují jak publikační činnost, zejména také mladším pracovníkům, tak i občasné setkávání badatelů všech generací při odborné výměně názoru na konferencích a sympoziích, nikoli výjimkou též mezinárodně navštěvovaných.

Jan Chloupek

Lexikologická sekce JS

Lexikologická sekce Jazykovědného sdružení při AV ČR je pokračováním původní 5. skupiny při JS ČSAV a její činnost se od začátku, tj. od r. 1960, podle dochovaných zápisů týkala tří úseků: lexikologie, lexikografie a terminologie. Pojmenování sekce získala v době, kdy byl předsedou JS prof. M. Romportl. Během let provázela a podněcovala jednak práci především v ústavech AV na úseku aplikované lingvistiky, tj. na slovnících jedno- i dvojjazyčných, terminologických a frazeologických, jakož i pedagogicky orientovanou práci jazykových kateder zvláště na FF a PedF UK, jednak individuální práci teoretickou, tj. na výstavbě české lexikologie, teorie lexikografie a frazeologie, spojenou s kritickým sledováním zahraniční literatury.

Těžištěm zájmu o teoretické poznávání lexika v nejširším rozsahu byla čeština jako živý jazyk současný, vedle toho pak jazyky slovanské: slovenština, ruština, ukrajinština, polština, srbština a chorvatština, slovinština, bulharština a lužičtina, z jazyků neslovanských němčina, francouzština, angličtina, maďarština, rumunština a čínština. Pokračující práce na významném Slovníku staročeském znamená nyní už 30letý zřetel k problematice historické a její konfrontaci s problematikou synchronní. Pozornosti zasluhuje v této souvislosti i dlouholetá práce Z. Tyla na lexikálním materiále češtiny střední doby, o níž autor několikrát referoval. K obecné problematice, která by měla být sledována dílčími pracemi, patří dějiny české lexikografie a onomaziologický, systémový slovník, který je potřebným pandánem slovníku sémaziologického, abecedního.

LS byla v kontaktu s profesory L. V. Kopeckým, I. Poldaufem, K. Horálkem, B. Ilkem, A. Jedličkou, V. Skaličkou, J. Šabršulou a O. Ducháčkem. Např. prof. Kopeckij proslovil 5. 12. 1962 přednášku Některé rysy současné lingvistiky a slovník, profesoři K. Horálek a A. Jedlička 14. 5. 1963 předložili posluchačům Otázky jazykovědné terminologie. S tím souvisela přednáška A. Tejnora K připravovanému konfrontačnímu slovníku základní

slovanské lingistické terminologie z 1. 11. 1963 a přednáška A. Jedličky K problematice lexikologické a lexikografické terminologie v připravovaném konfrontačním slovníku terminologickém z 1. 3. 1966, kterou navštívil i akademik B. Havránek. Přednášeli i zahraniční hosté, často ve spojení sekce s plénem JS, např. prof. E. Eichler z Lipska, prof. G. Liličová z Petrohradu aj.

LS byla též propojena s Lexikologicko-lexikografickou komisí při Mezinárodním komitétu slavistů, jejíž zasedání se konala střídavě v různých státech, a organizovala r. 1979 4. zasedání komise v Liblicích. Je také v kontaktu s Euralexem a dr. Hartmannem.

Z členů LS přednášeli častěji J. Kohout (např. lexikografická teorie, sémantika, mechanizace a automatizace v slovníku), J. Filipec (teorie a metodologie lexikologie, ruské práce lexikologické, sémaziologie), A. Welter (výkladový slovník maďarštiny, slovní spojení) a v nedávných letech zvláště I. Němec, E. Michálek, S. Machová, N. Savický, R. Šišková, M. Homolková, L. Olivová aj. Přednášky proslovili i M. Dokulil, O. Leška, O. Man a A. Kamiš.

Přednášky, jichž se podle zápisů zúčastňovalo 30-40 lingvistů, se konaly v č. 205 i 206 budovy AV, v posluchárně č. 200 FF UK, v klubovně Archeologického ústavu a v lexikálním archivu ÚJČ v Letenské ulici (tak dosud). Posluchači byli z lingvistických pracovišť Akademie, z fakult, zvláště bohemisté z různých oddělení ÚJČ, rusisté, původně z ČSI, ukrajinisté, polonisté a další slavisté, romanisté, germanisté býv. Kabinetu cizích jazyků ČSAV, pedagogové z FF UK (V. Budovičová, M. Čechová, A. Kamiš) a z PedF (S. Machová, L. Zgusta z Orientálního ústavu, R. Kocourek z Katedry jazyků Vys. školy zemědělské, L. Baloun z ČVUT aj.).

Činnost LS měla trojí cíl: prohlubovat poznání lexika různých jazyků a informovat o odborné literatuře, zprostředkovávat celkový a jednotící přehled o dílčích úsecích rozsáhlého oboru a přispívat k lidským kontaktům mezi různými pracovišti i mezi generacemi lingvistů. Při výběru přednášek, které vedení LS zajišťuje a které se v současnosti konají

pravidelně 7x za rok, se přihlíží k střídání mezi dílčími úseky oboru, k výsledkům jistého úseku, k ověření nově rozvíjeného výzkumu, zvláště jde-li o mladšího pracovníka, k nosnosti zvolené metody ap.

Aktuální problematika se vynořuje na úsecích, které si vytyčily nový úkol. To bude zvláště případ nynějšího lexikograficko-terminologického oddělení ÚJČ, které má připravit další slovník současné češtiny. Nový slovník musí mít svůj korpus materiálu současného lexika, odstupňovaného podle různých variet, a být připraven řadou speciálních dílčích prací, musí být interně propracován jako celek souhrou pojetí abecedního a systémového, kolektiv autorů musí být sjednocen v ohledu teoretickém i metodologickém a účelně specializován.

Touto zprávou bilancuji činnost LS JS, jejímž jsem byl vedoucím a vlastně i úředníkem v letech 1960-1996. Podle všeobecného mínění potřebuje tato činnost kontinuitu a podle (doufám nejen) mého názoru i nové generační a organizační zajištění. Ze zprávy vyplývají důvody, pro které navrhuji za novou předsedkyni PhDr. Olgu Martincovou, CSc., vedoucí uvedeného oddělení ÚJČ, jako stmelující osobnost. Přeju jí v této potřebné práci dobré výsledky a kolektivní podporu.

Josef Filipec

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Nové publikace

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Nová mluvnice češtiny

Příruční mluvnice češtiny (vydaná pod redakcí **P.Karlíka, M.Nekuly a Z.Rusínové**) v r.1995 v nakl. Lidové noviny v Praze (s. 800) je dílem renomovaného kolektivu brněnských autorů a je dalším pozoruhodným příspěvkem k dílům zasvěcujícím zájemce do studia naší mateřštiny. Svými tematickými oddíly se kryje rozsahem s *Českou mluvnicí B.Havránka a A.Jedličky* (dále (1)) a s *Naukou o českém jazyce Vl.Šmilauera* (dále (2)). V (1) je navíc poučení o historickém vývoji jazyka. Recenzované dílo přesahuje tedy (stejně jako (1), kde však jde o příručku normativní) tradiční pojetí obsahu mluvnice a pokrývá tak v podstatě celý popis současné češtiny (od *Fonetiky a fonologie (1)*, přes *Lexikologii (2)*, *Slovotvorbu (3)* a *Morfologii (4)* po *Syntax (5)* a *Stylistiku (6)*). Svým rozsahem jsou části (1)-(6) nerovnoměrné. Obsahem je tato mluvnice modernější než (1) a (2) a další synchronní gramatiky tím, že je vybavena materiálem ze současného jazyka včetně útvarů nespisovných (prostředků "substandardních" i regionálních), útvaru hovorového ap. a že je orientována více na jazyk v komunikaci. Koncepce této mluvnice je však ve srovnání s citovanými mluvnicemi spornější a na mnoha místech diskutabilní. Je to první souborné mluvnické dílo o češtině, které vzniklo po r.1989. Vyvstává otázka, pro jaký okruh uživatelů je Příruční mluvnice češtiny (dále PMČ) určena. Podle anotace na obalu knihy je určena širší veřejnosti, těm, kteří ve své profesi s jazykem aktivně pracují a hledají poučení o kultivovaném projevu psaném i mluveném. Pokusíme se otázku, do jaké míry PMČ tento cíl splňuje, zodpovědět dále.

1. Oddíl *Fonetika a fonologie* (s.21-63) je svým rozsahem úměrný tématu a obsahuje srozumitelné poučení o metodách užívaných ve fonetice a fonologii i o objektech jejich zkoumání (hláskách, fonémech, alofonech, slabice, intonaci aj.). Vhodně

obsahuje i stručnou pasáž o vztahu zvukové stránky ke grafickému záznamu češtiny (tj. o pravopise obecně a o povaze českého pravopisu), najdeme zde užitečné zmínky o artikulačních vadách řeči (s.36) ap.

V tomto oddíle se oslabená koordinace výkladů v jednotlivých částech projevuje minimálně, nicméně se s tímto jevem setkáváme už zde (vokalizace předložek, s.32, se zbytečně ve stručnější a méně přesné podobě opakuje v Morfologii, s.345).

2. V odd. *Lexikologie* (s.65-108) najdeme stručné základní poučení o slovní zásobě, jejích jednotkách, o paradigmatice a syntagmatice slovní zásoby i o dalších vztazích a procesech probíhajících v lexiku. Je tu i výstižný přehled typů slovníků (s.104-108) a další zajímavé partie o hierarchické stavbě slovní zásoby, o typech opozit, o přejímkách aj. S podivem právě v tomto oddílu je jedno z mála míst, kde se čeština porovnává s jinými jazyky (u onomatopoických a indexických znaků, s.67). Mezi vymezenými jednotkami "lexikálního subsystému" chybí termín a pojem *lemma*. Příklad na proprium (označující jednotlivinu) *Povídky malostranské* (s.78) je sporný (je několik vydání, mnoho exemplářů,...). Mezi slovy na přechodu k synsémantikům se neuvádějí sekundární předložky (s.74). Autoři v souladu s tradicí Pražského lingvistického kroužku mají skeptický vztah k úplné synonymii; "úplná, totální, striktní" synonyma (s.80) vyžadují podle autorů shodu významových i pragmatických rysů. Jejich různá stylová platnost slouží pak autorům jako argument proti "úplnosti" synonymie. Bez argumentace se za synonyma nepokládají ani "varianty morfologické *(kedluben - kedlubna)* a hláskové *(plst - plsť)*", s.82. Stěží může také obstát jako argument proti synonymii různá **četnost** členů ze synonymie suspektních. S gramatickými (morfologickými a syntaktickými) dubletami/konkurenty se v části 5, 6 pracuje, otázka "úplnosti, absolutnosti" jejich synonymie se však nenastoluje. Autoři odvodili od *opozit* neologismus *opozitnost* (s.84 aj.), nezvykle působí i pl. tvar *homografa* (s.91).

3. Oddíl *Slovotvorba* (s.109-225) po výkladu užitého pojmosloví podává vyčerpávající přehled základních slovotvorných postupů a procesů odvozování s rozlišením živých procesů od

neproduktivních. Výklad je uspořádán podle slovních druhů motivujícího slova, uvnitř pak podle slovotvorných kategorií, dále flexe, alternace odvozeného slova, popř.jeho spojitelnosti s formantem.

U slovotvorného typu činitelského se sufixem *-ce* není derivační postup vždy zřejmý (*žalobce, zájemce, dozorce* ap.), s.141. Ilustrační materiál slovotvorných typů zde nebudeme dále analyzovat; při bohatství české slovotvorby by se našly nějaké protipříklady. Celkově je tu členění na typy detailní (jde až po drobné, ale produktivní typy jako *názvy jubileí, jubilantů, substantiva tvořená od číslovek, jména blížence, drobných mincí* ap., s.156).

Hranice mezi (a) prostým tvořením sloves prefixací a (b) tvořením různých způsobů slovesného děje není ze sémantického hlediska vedena jasně (typ *"unese, uběhne"*, s.205, vyjadřují *"schopnost vykonávat děj ve vymezené míře"* a zařazují se do (a), nikoli do *"vyjádření míry"* slovesného děje v rámci (b), s.209nn. "Odbytí děje" (*odkývat, odvodit,...*, s. 213) je jeden ze způsobů slovesného děje.

Stupňování adjektiv a adverbií se pokládá za jev slovotvorný, v morfologii tedy bohužel není o 2. a 3. stupni ani zmínka jako o gramatických kategoriích, adverbium je tam deklarováno jako slovní druh "neohebný" (s.338) a "proces [stupňování] se nepokládá za vyjádření gramatických významů" (s.341).

4. Oddílem Morfologie (s. 226-368) se autoři po mém soudu dostávají do koncepčních posunů v porovnání s tradičním dělením; ty se odrazily i v rozdělení problematiky mezi morfologii a syntax. Morfologii flektivní je věnováno poměrně málo pozornosti a prolíná se ve výkladech s morfologií funkční, a to i výkladem jevů, které se zpravidla řadí do syntaxe, a v syntaxi se také občas opakují.

U čísla není zmíněn *duál*. Paradigmatický tvar *I pl* na *-ma* se u deklinace adjektiv (dokonce dvakrát pod sebou, s.283) uvádí, ale bez souvislosti s duálovým původem. Obecný výklad, že "se singulárovou nebo plurálovou formou substantiva se shodují formy...adjektiv, číslovek *i sloves*" [*kurzíva J.P.*], dokládá, že

číslo je mezi subst. kategoriemi hierarchicky nejvýše. Zcela na místě je poznámka o rodové unifikaci koncovek substantiv v pl. (s.233) a hodnocení varianty *Rohové okna se otvíraly špatně* jako formy, která se prosazuje.

Části věnované významu pádů podle mého názoru mnohdy zasahují neústrojně do syntaxe, a to i do její "hloubkové struktury". Pádům prostým, ale i předložkovým se připisují funkce větněčlenské i významové ("...vyjadřuje *agens* děje", "...je *subjektem*", "má funkci *adverbiální*", ve větě *Slon zahynul* je Nom. hodnocen jako *"patiens děje"* - s.236) [*kurzíva J.P.*]. Koncepce "funkčního" tvarosloví, které ve výkladu předchází před formálním tvaroslovím, je formulována od formy k funkci. Směšováním pádů prostých a předložkových se podstata této koncepce zčásti zastírá (tak stojí vedle sebe na s.242 příklady "seznámil ji *s novým bičem*" a "Prohlásil bratra *vladařem*"); o instrumentálu se mluví jako o pádu "doplnění po objektu akuzativním" v rámci odd. o syntaktických funkcích Instr. Termínu "doplnění" je zde patrně třeba rozumět tak, že jde o objekt, popř. druhý objekt. Za druhý objekt se tu však pokládá dativ v typu *daroval vilu přítelkyni*. Empiricky pochybný je pro mne i výklad Instr. jako syntaktického pádu u *"vonět růžemi, chutnat česnekem"* (s.242), srov. totéž chápání v odd. Syntax (s.431). Postup od funkce (větného členu) k formě je uplatněn v části syntaxe pojednávající o větě (s.410nn.), i když u oddílů s názvy *"Předmět v pozici s formou dativu"* (analogicky u dalších pádů) jde o smíšení obou postupů, nadto je tento název málo srozumitelný.

Také morfologie adjektiv začíná od jejich dělení významového (kvalifikační, relační) s odkazem na slovotvorbu, s.281; tam jde přirozeně o členění jemnější. *Nabílednì* se pokládá za jmenný adjektivní tvar (s.282, jak mě upozornil prof. Pognan, stejné zařazení najdeme už v (1, 1960, s.169).

Třídění zájmen se zčásti přiklání k přístupu akademické Mluvnice češtiny 2, 1986, s.80nn. (srov. však definici zájmen záporných shodnou s (1, 1960, s.175) jako *"popírající předmět nebo vlastníka"* (s.285, 296). *"Zájmeno* vy *označuje adresáta plus další osoby..."* (s.286), vhodnější by bylo *osobu/y*. O zájmenech *oni, ony, ona* se říká, že zastupují *"předměty*

komunikace" (s.286, nejsou mluvčí a adresát stejným právem "předměty komunikace"?). Problematika zvratného zájmena přivlastňovacího je mnohem složitější; v rámci souborné mluvnice jí však lze stěží věnovat více pozornosti (s.290). Mezi formy, jejichž výskyt i v tom útvaru národního jazyka, kam je v PMČ řazen, je sporný, patří např. *čísimu* (s.300), *obakrát* (s.305). Druhá os.pl. je charakterizována jako kombinace "adresáta a zbývajících účastníků obsahu věty mimo mluvčího" (s.312); jak se zjišťují *účastníci obsahu věty* a proč nejde spíše o účastníky *promluvy*? Vztah oslovení a podmětu věty je jen dílem gramatický, je spíše obsahový a jeho výklad na s.313 je zavádějící: "V přítomnosti více adresátů je možno o některých mluvit ve 3.osobě *(Milí spolužáci, vidíte, že naše spolužačky nezestárly. Děti, Láďa už ví, že udělal chybu)*. Podmět věty však může, ale nemusí mezi oslovené patřit (srov. *Děti, maminka už ví...)*. U kombinací s vokativem nelze konstatovat další gramatické omezení než vyloučení jisté kombinace pl. a sg. (*Děti, jdi na chodbu!). Vykání se správně vykládá jako "posun v čísle osoby", místo konstatování, že "není užíván *důsledně* ve všech formách slovesa" *[kurzíva J.P.]*, by bylo na místě poučení o tom, které části složeného tvaru slovesného jsou v pl. a které v sg.

Výklad o významech slovesného času, vidu a zejm. způsobu se v jednotlivostech překrývá s informacemi v odd. Syntax. Výklady o časech poměrných (proč ne *relativních?)* jsou umístěny do jediné věty ("vyjadřují se ... mezi jiným také pomocí slovesného vidu a...") a jsou tak značně neúplné.

Jako příslovce příčiny se hodnotí např. *tak, jen tak* (s.339). Takto užita mohou být tato příslovce jen v otázkách typu "Proč to udělal?".

Předložky se klasifikují podle spojitelnosti (s pádem/y) a uvnitř těchto skupin podle významů (resp. vztahů). Prostorový vztah se připisuje např. předložkám *v, na, po, při*, význam (vztah) místní i časový např. předložce *ob*, abstraktní vztah k objektu *"má předložka o"* (s.344). Dílem se zde opakuje to, co je obsaženo v odd. o pádových významech (s.239nn.). Dalším kritériem pro třídění předložek je jejich původ (primární, sekundární). Tabulka na s. 347 je pro mne málo srozumitelná

(odpověď na otázku *odkdy? - dnem, úderem*, na otázku *dokdy? - dnem, rokem, úderem, do poloviny?*).

Klasifikace spojek se provádí podle jiného principu, než je tomu u předložek (vychází se u nich od funkce, např. od *vztahu příčinného, podmínkového, zřetelového* ap. (s.353nn.)). Výklad o připojení vět obsahových a *"determinujících"* obsahuje v úvodu k § 591 dvakrát termín *"spojky"*, ačkoli jde zřejmě o spojovací výrazy (s.355). Polyfunkčnost spojek (typu *že, aby*) bych nespojovala s jejich *"nespecifikovaností"* (předložka *na* je z tohoto hlediska také polyfunkční, stěží však řekneme, že je nespecifikovaná).

V odd. o částicích se vhodně konfrontuje vytýkací a modifikační užití téže partikule, popř. se popisují i jejich další funkce.

Vcelku je v odd. Morfologie méně pozornosti věnováno části tvaroslovné, mnohem více, ne vždy však nejpřehlednějším způsobem, části významové. Morfologie (stejně jako Syntax) je podřízena moderním hlediskům komunikačně-pragmatickým, někdy na úkor systémového a strukturního pohledu.

5. Syntax (s.369-699), oddíl nejrozsáhlejší, je charakteristický zestručněním výkladů tradičních syntaktických pojmů (např. parataxe, hypotaxe a syntaktické vztahy vůbec) a rozsáhlostí výkladu o komunikačních funkcích výpovědí a některých aspektech textové lingvistiky. Nevadí snad ani fakt, že vztahy mezi syntaxí (větnou, popř. nadvětnou), tzv. textovou lingvistikou a stylistikou se přečtením těchto oddílů příliš nevyjasní, jako to, že o témž jevu musí čtenář dostat v intencích této knihy poučení na třech místech (v morfologii, syntaxi, stylistice) a při komunikativní orientaci PMČ se tato poučení navzájem příliš neliší, někdy se naopak liší hodnocení stejného jevu uvnitř jednoho oddílu. Lze to vidět např. na výkladu apelových funkcí (rozkazu, nabídky aj.). Sémantická klasifikace predikátorů je obsažena v odd. nazvaném Typologie věty; typy predikátorů jsou založeny na jejich lexikálně-sémantických vlastnostech, autoři ovšem slib, že budou sledovat jejich relevantní syntaktické vlastnosti, dále ve vlastním smyslu slova neplní. Domnívám se, že fakt, že predikátory ze třídy akční

mutace *"ve své sémantické struktuře přímo implikují externího původce změny"* je součástí slovníkové definice daného predikátoru, jejíž součástí je ovšem i jeho valence. Příklad predikátoru *"oslepit"*, na němž se tento výklad demonstruje, není nejnázornější (*"nebýt slepý ---> být slepý, tuto změnu někdo externí způsobil"* - s.374), např. u *Protijedoucí vůz řidiče oslepil* není první část definice (vznik slepoty) splněna, participant *vůz* se podle mého názoru chová stejně jako *původce* u akčních mutací predikátorů *"šít, vařit, zabít"* ap. (srov. Tabulku na s.377n.). Je lhostejné, zda jeho platnost označíme jako 1.aktant nebo konatel nebo jiným názvem.

U syntaktických konverzí je neujasněnost mezi vztahy (a)symetrie: *být bratrem* je predikátor zároveň symetrický i asymetrický (ve vztahu k *být sestrou*), ale *být přítelem/přítelkyní - manželem/manželkou* je vztah polosymetrický. Nemyslím, že pro syntax záleží na tom, zda výrazy v jádru predikátoru jsou ve vztahu derivačním nebo zda jde o dvě různá pojmenování značková. Pokud *"dochází ke změně času"*, pak už nemáme co dělat s typologickým zařazením věty, ale s různým jazykovým ztvárněním kognitivního obsahu: *"Dnes je voda teplejší než včera"* a *"Včera byla voda chladnější než dnes"* (s.377) nepatří tedy mezi "syntaktické" konverze.

Pojetí participantů je v této mluvnici velmi široké; stanovení jejich počtu je subjektivní a postrádá jasná kritéria. Otázka jejich obligatornosti a fakultativnosti (popř. potenciálnosti) je tu jen zmíněna (s.386), ale v příkladech není důsledně rozlišována, např. *Instrument* a *Vehikl* (s.385) nejsou vždy obligatorní, např. u *Zásadně necestuji do ciziny/s bratrem/bez fotoaparátu/v zimních měsících*, popř. i *Rád cestuji*. Subjektivnost třídění participantů se jeví např. v hodnocení Sb jako POSESORU u *Bratr prodal auto*. Posesorem (snad ani metaforickým) není Sb ve větách *Bratr dnes prodal čtyři mercedesy na leasing. Bratr prodává auta u firmy Mercedes. Dítě* je PATIENTEM v *Dítě usnulo únavou*. Je však PATIENTEM i u *Dítě usnulo?* Ve větě *Já vím, co se sluší* je Sb VLASTNÍKEM (s.411). Není jasné, proč je třeba zavádět tolik metajazykových "nálepek", které se v dalším málo užívají a pro něž nejsou uvedena kritéria,

ale jen příklady.

Příliš úzké chápání "konstitutivních" členů (společné koncepci této mluvnice a koncepci Danešových větných vzorců) nutí autory redundantně lišit valenci přísudkovou a "nepřísudkovou" (tj. slovesnou, adjektivní, substantivní atd., s.387). Ještě závažnějším důsledkem této koncepce je, že k základním větným strukturám češtiny patří negramatické řetězy jako **Matka se rozhodla koupit.*, sémanticky neúplné věty jako *Vítězství se nečekalo* (s nezaplněnou valencí substantiva). Toto pojetí by mohlo uškodit stejně jako někdejší školské zjišťování "vět holých" (o těch se v PMČ nemluví, určuje se však "holý" podmět, s.411).

K místům, kde se autoři vyjadřují málo odborně, patří např. "Aby ... výrazy mohly fungovat jako predikáty, musí být nejdříve *zeslovesněny*" (s.370), "...přísudkový výraz v pozici podmětu...shoduje se v..., a to tehdy, není-li *vyjádřen slovně" [kurzíva J.P.]*, (s.388), v bezpodmětových větách má přísudkový výraz "formu inkongruentní" (s čím?) - (s.388, analogicky u perfecta praesens na s.526). "Na rozdíl od podmětové pozice má sloveso předmětovou pozici nejen ve formě VF (Petr hraje karty), ale také ve formě infinitivu (Hrát karty je zlozvyk)" - s.422 - zde se mísí terminologie různých rovin a je to neblahý důsledek toho, že se v PMČ nemluví o valenci slovesa, ale predikátoru. Na některých místech by bylo lépe užít *"věta jednoduchá"* místo *"věta"* (s.422 aj.).

Třídění predikátorů v bezpodmětných větách včetně jejich "valence" je velmi cenné; v dosavadních mluvnicích se těmto slovesům dostalo z hlediska valence málo pozornosti. Autoři však necharakterizují doplnění těchto sloves v termínech složité soustavy participantů, kterou zavedli v tomto oddíle, ale mluví např. o "objektu dějem zasaženém" ap. (s.392). Na s.400 "je-li podmětem jméno rodu ženského" má být patrně *Nom*, nikoli *Instr*. Nerozlišení prosté pádové formy a komplexního morfému (formému) se odrazilo i v tomto oddíle: mezi příklady, kde v predikátu nominálním může být jen *Nom*, je také *"Jejich Frantík je jako soudek"* (s.404), srov. však *Jejich Frantík je jako ve snách*, i tady jde podle mého soudu o *"hodnocení"*.

Součástí výkladů o typologii věty jsou i výklady o větných členech. Potlačen je, zřejmě záměrně, přehled základních větných vztahů. V tomto oddíle se postupuje obvyklým způsobem od funkce k formě. Jinde se *"z praktických důvodů"* autoři přiklánějí k tradici (např. nerozlišení přísl. určení valenčních a nevalenčních, s.437). To skutečně v odd. o příslovečných určeních není potřebné. Dostatečně detailně je propracována shoda přísudku s podmětem (s.418nn.). V kapitole o syntaxi se odráží široké chápání *nominalizace*. Úplná nominalizační stupnice se skládá např. z "paradigmatu" *"Ten jed je k tomu, aby se jím hubili mravenci/je na hubení mravenců/je na mravence"*, obdobně u předmětu (s.425). O vzájemné synonymii se tu přímo nemluví, *"vágnost, neurčitost"* posledního stupně se připouští, mluví se však o jejich vzájemné ekvivalenci (s.406nn.). Z jistých formulací v odd. Syntax lze soudit, že autoři stylistický rozdíl nepokládají za rozdíl významový (s.433), není mi však jasné, zda tu jde záměrně o jiné hodnocení synonymie v lexiku a v gramatice nebo prostě o nesoulad mezi dvěma odd. PMČ (2 a 5). Možnost nahrazení vedlejší věty její nominalizací (např. s.417 aj.) je rovněž náplní oddílu o stylistice (např.s. 461), kde se čtenáři úvaha o hranici synonymie mezi konkurenty znovu vynoří.

Termín *heteroagentní a tautoagentní infinitiv* nevystihuje všechny předmětové pozice infinitivu, srov. *Přál si odejít*, ale *Přál si být vyšetřen lékařem specialistou* (podle autorů *přát si* patří pak nutně k slovesům s Inf. tautoagentním).

Nové a zdařilé je podrobné členění časových určení, doplňující známé druhy o *"na kdy, ze kdy"*, dále *"za jak dlouho, na jak dlouho"* (s.450), i když je možné také některá z nich chápat jako kontextovou variantu *jak dlouho* při spojení s dokonavým slovesem (srov. *Přijel tam za dvě hodiny* vs. *Jel tam dvě hodiny)*. Zavádí se nový druh způsobového určení, tzv. *citativ* pro typ *Jmenuji se Petr* (s.453). Za vhodné a inspirující pokládám odlišení *nezáměrného nástroje (Uhodil se o hranu stolu; Řízl se o nůž*, s.460), i když autoři sami tuto klasifikaci opouštějí a mluví u téhož příkladu o *"nepersonálním původci"* (s.463). Za zamyšlení stojí i zavedení *určení prostředníka (Pošli to po*

Janě), srov. také MČ 3, s.63. Naopak za šťastné nepokládám prohlásit předložkový výraz v *Na dráze byly zavedeny nové typy jízdenek* (s.463) za "personálního původce děje". Věta *Ministerstvem byly zavedeny na dráze nové jízdenky* by pak musela mít podstatně odlišnou analýzu, ostatně tatáž věta *(cit. ze s.463)* se na s.524 analyzuje jako *"agens se sémantickým rysem "místo" mající formu určení místa"*; to je ovšem značná asymetrie mezi rovinou významové a mluvnické stavby. Určení *původce děje* se vhodně omezuje na pasívní věty, uvádí se však také příklad s původcem "ve větách vyjadřujících děj/stav...: *Náš gauč byl prožrán* od molů" (s.463), podobně se na s.602 mluví nepřesně o "imperativu pasívním" u *Buď už oholený/připraven*.

Velmi důkladně jsou zpracována určení příčinná, zejm. pak podmínková. Mezi kauzálními vztahy se nemluví o *důsledku*, ale o *následku*. Výklad o komunikačních a kompozičních funkcích kauzálních konstrukcí zde není zcela organický, z velké části se v oddíle o komunikačních funkcích (dále KF) opakuje (s.479, 485).

Užívání termínu *průvodní okolnosti* i definice tohoto určení se mi zdají být vhodné, výklad je však (bez odkazu) rozdělen mezi prův. okolnosti příslovečné a doplňkové (s.488nn.). Nelze pak ovšem tvrdit, že přechodníky "svým tvarem vyjadřují pouze časový vztah k hlavnímu ději" (s.488) a zároveň je řadit mezi určení "průvodních okolností" (ib.). Na ty přece usuzujeme právě z jejich formy (subordinační vzhledem k řídícímu ději).

Vhodně a názorně je vyložen rozdíl restriktivních a nerestriktivních přívlastků (s.495nn.). Do výkladu přívlastku jsou vsunuta i poučení stylistická, která z hlediska konsistentní stavby díla patří jinam (s.500n.). Deverbativa od slovesa s předmětem v genitivu mají podle autorů možnost 2 genitivních přívlastků (s.505): *zbavení ženy starostí;* změna Nom --> Gen tu však není v takovém kontextu pravidlem, srov. **zbavení ženy knihy*, **použití žáků Pravidel pravopisu*, možnost 2 genitivů je tedy spíše ojedinělá a je patrně podmíněna ještě něčím dalším. Rozlišování významových druhů přívlastku je provedeno vhodně a důsledně. Je sporné, zda do konstrukce *Náš Pavlíček už chodí* (s.512, bez propojení odkazem též s.544) je fázovost vnášena partikulí, je to jev komplexnější (srov. vztah počáteční a

závěrečné fáze a poz. a neg. modu predikátoru: *Jeho otec už nepije)*. Z knihy není jasné, za jakou kategorii se negace větná považuje (modus, modalita?).

Autoři se distancují od pojmu *apozice* a mluví o "*komplexním větném členu*" (s.519nn.). V pojmosloví autorů není věta "Pokud patiens neoznačuje adresáta, je možné..." (s.524) konsistentní (o adresátu se nemluví ani mezi "sémantickými participanty", ani pochopitelně mezi větnými členy; intuitivně autorům jistě rozumíme, ale znovu vyvstává otázka užitečnosti zavedených participantských rolí). Z jistých formulací by bylo možno se domnívat, že *anonymizace agentu* je zvláštním případem jeho *generalizace* (s.527), obojí patří do oblasti *deagentizace* (což je velmi šťastný a vhodný termín zavedený autory do české syntaxe již dříve). Transponované užití 3.os.pl. se pokládá za *anonymizaci agentu*, u 1.os.pl. (a dalších okrajových transpozic) je *generalizací*, přitom definice *anonymizace* a *generalizace* se téměř neliší (vyloučení, resp. zahrnutí mluvčího pokládám za výstižnější). Za generalizované užití 1.os.pl. pokládám i plurál autorský (autor a posluchači/čtenáři), který není nutně spojen s významem nutnosti, povinnosti, jak to autoři pro generalizovaný agent požadují na s.527.

Při popisu objektových diatezí se vhodně upozorňuje na významové rozdíly v dvojicích jejich členů (s.532n.).

Popis modality stejně jako oblast hierarchizace a deagentizace patří k předním doménám, jimiž se autoři tohoto oddílu důkladně zabývali a zabývají. Přesto však bych zvážila, zda definice deontické modality (s.535n.) je zde podána výstižně (mluvčí "jen popisuje objektivní stav věcí s parafrází "X musí Y a je k tomu někým nucen"); interpretace tohoto druhu modality (na rozdíl od modality alétické) v podání E. Benešové-Buráňové (původce děje a původce modality nejsou totožní) se mi zdá výstižnější.

Na s.545 přece nejde o to, že "všeobecnost" některého z participantů "*je implikována*", vždyť ve všech uvedených příkladech je "všeobecný" participant slovně vyjádřen (*Petr usnul kdekoli. Tuto křížovku rozluští každý (kdokoli)*). Není mi také úplně jasné, jaký je rozdíl mezi generalizací a všeobecností.

Vítám však intenci autorů rozšířit pojem všeobecnosti na další participanty a sémantické vztahy.

Oddíl o výpovědi začíná výkladem o elipsách, a to aktuálních i systémových (s.570n.). Tzv. "*substituty vedlejších vět*" jsou druhem tak pregnantní "*kondenzace*" (s.574n.), že lze pochybovat o tom, zda nejde o sice vágní, ale primární konstrukce (nikoli tedy substituty): "*Mrzí mě ta chalupa. Po sedoloru tě přestane bolet hlava.*" (srov. např. *Po Chruščevovi přišel Brežněv*).

Výklady o souvětných konstrukcích (s.580nn.) se opět opakují v odd. o komunikativních funkcích (dále KF). Výklad KF zahrnuje aspekty pragmatické, třídí se řečové akty podle typů a jejich lokuční a ilokuční síly, jak se jimi u nás zabýval především M. Čejka. Je pochopitelné, že výčet KF a jejich jazykových indikátorů velmi těsně souvisí se stylistikou. Jde o oblast praktických návodů, jak dosáhnout účelné a rozumné komunikace. Nesouhlasit je možno jen se zcela dílčími detaily tam, kde jde o přesahy jednotlivých jazykových prostředků v jejich přínosu celkovému komunikačnímu záměru; částice *víš co* (s.593, 607) není indikátorem návrhu, ale prosté návaznosti/kontaktovosti (srov. např. *Víš co, já nikam nepůjdu* atd.).

Do oblasti výpovědní je (sporně) zahrnuto i aktuální členění věty: autoři zde odlišují dichotomii *východisko (tj. kontextovou zapojenost)* a *jádro (tj. k. nezapojenost)* a dichotomii *téma* a *réma* (s. 633). Jako příklad, kdy východisko a téma se nekryjí, uvádějí "*(Tuhle koncepci vypracoval Petr Novák.) S Petrem ovšem nesouhlasím.*", *východisko=s Petrem, téma=já*. V jiných koncepcích pro češtinu propracovaných, ale zde soustavně neuplatněných, kde tyto dvě dichotomie splývají, jde o dva prvky tematické, jeden kotextový, jeden situačně-kontextový (zapojenost osoby mluvčího je dána těsným vztahem k promluvě). V souladu s brněnskou anglistickou koncepcí AČ se pracuje s *výpovědní dynamičností*, s pojmy *téma, diatéma, vlastní réma* a *réma*. Analyzuje se i funkce vytýkacích částic (rematizátorů) a další speciální prostředky pro vyjádření důrazu. Vhodně se rozlišuje AČ na začátku textu a v koncových výpovědích. Poukazuje se na

souvislost AČ s gramatickou stavbou (např. v postavení vazebných příslovečných určení, s.647). Autoři si vhodně všímají vzájemného postavení příklonek a postavení příklonek v rámci některých konstrukcí (u závislého infinitivu, ve vedlejších větách ap.). V odd. o intertextovosti jsou obsaženy výklady o řeči přímé (vlastní i nevlastní), polopřímé i nepřímé. Jsou tu však obsažena ne zcela lingvistická, leč užitečná poučení o tvorbě textů institucionalizovaných (psaní adresy, přihlášky do konkursu) včetně citace a bibliografických údajů v odborném (zejm. lingvistickém) textu.

Další analyzované textové parametry jsou *intencionálnost* (s.670), *textová akceptabilita* (např. o kontaktních prostředcích, mezi nimiž jsou zajímavá pozorování o vidu, volných dativech ap., s.678n.), *informativnost* (s.679n.), *koherence* (sem je začleněno také Danešovo pojetí tematických posloupností, způsoby užití zájmen, spojek a dalších konektorů).

Oddíl o KF je v období důrazu na komunikativně-pragmatické funkce jazyka pro dílo mluvnické důležité novum a je obsažný i podnětný.

6. Oddíl Stylistika (s.701-782) vychází z tradic Pražské lingvistické školy. Styl znamená *výběr*, týká se *řeči*, nikoli *jazyka* (s.701), pracuje se s Hausenblasovou jednotkou *komunikát*. Vedle *stylu singulárního* vázaného na jednotlivé mluvčí se u *stylů objektivních* uvažuje řada faktorů, které jej ovlivňují (*mluvený* vs. *psaný*, *připravený* vs. *nepřipravený*, *monologický* vs. *dialogický*, *kontaktní* vs. *nekontaktní*, *oficiální* vs. *familiární*, *věcný* vs. *estetizovaný*); existence průniků mezi nimi je připuštěna. Upozornila jsem již dříve, že některá konstatování se v PMČ opakují (např. grafické možnosti psaného komunikátu, v syntaxi srov. s.663). Atributy *subjektivních stylů* mají povahu spíše sociologickou, ukazuje se tu, jak se na stylu společenské faktory odrážejí. Těžiště odd. 6 vidím v části o *funkčních stylech*, do nichž jsou inkorporovány atributy objektivních stylů (srov. Tabulku na s.727) a z nichž vychází výklad a typologie *výrazových konkurentů* (s.731nn.). V úvahu se bere konkurence výrazů různých znakových soustav, prostředků zvukových a grafických, ale především "znaků jazykového kódu" (dochází ke

zmíněným přesahům s partií syntaxe o KF, tady však jsou informace umístěny náležitě, ale chybějí odkazy, např. u konkurence přechodníkových konstrukcí s jinými kondenzáty a dekondenzáty, s.756). Souhlasím s tím, že v této vágní konstrukci jsou "implikovány" někdy "vztahy specifičtější" (o nich autoři syntaxe mluví jako o průvodních okolnostech). Vhodně se rozlišuje generalizované a specifikované vyjádření (srov. stupnici od protikladu k široce pojatému zřeteli, od přípustky po asyndeton, s.764n.).

Zásadní povahu má lišení stylových vrstev *neutrální, hovorové a knižní* a autorova strukturní prognóza o funkčních posunech jednotlivých hovorových a nespisovných prostředků od úzu ke kodifikaci. Lišení stylových vrstev se promítlo do vyhodnocování materiálu v celé PMČ (i když se užívá také termínů *substandardní, vyšší styl, archaický* ap.). V konkrétním hodnocení se budou mluvčí asi mnohdy rozcházet, ale princip exemplifikace ze všech stylových vrstev je třeba uvítat.

Snad i z kritické recenze je vidět, že nová mluvnice češtiny je v mnohém ohledu poučná pro čtenáře neškolené v oboru a inspirativní pro čtenáře zaškolené. Oddíl Syntax a část oddílu Morfologie má podle mého názoru povahu díla doby postmodernistické. Faktem, že jsem se v recenzi soustředila spíše na jisté mezery i redundanci, na nedůslednosti a nejasnosti v PMČ, jsem nemínila snížit její nesporné hodnoty pro popis současné češtiny.

Jarmila Panevová

Kerbrat-Orecchioni, Catherine (ed): La Question. Lyon: Presses Universitaires. 1991. 377s.

Tento sborník studií uspořádaný profesorkou lyonské univerzity C. Kerbrat-Orecchioni není již čerstvou novinkou lingvistické literatury. Přesto jsme se rozhodli v tomto zpravodaji na něj upozornit. Je to z několika důvodů: a) Novinky západoevropské lingvistiky (o zámořské ani nemluvě) se k nám v polistopadové době dostávají čím dál obtížněji, resp. do našich knihoven se prakticky nedostávají vůbec, služby Internetu zatím u nás využívá málokdo, a tak je třeba se spokojit s osobními kontakty a občasnými výjezdy do zahraničí; (b) Francouzská lingvistika je myslím mimo okruh romanistů u nás méně známá než lingvistika německá, angloamerická či ruská; (c) Téma sborníku: co je to otázka a jak funguje v komunikaci - neobyčejně zajímavé - je dobře známo v kruzích textových a komunikačních lingvistů, ale mnohem méně v kruzích gramatiků; (d) Profesorka C. Kerbrat-Orecchioni je v oboru textové lingvistiky mezinárodně uznávanou autoritou; (e) Lingvistika navzdory mohutnému rozvoji počítačových korpusů nekráčí dosud ve svých objevech mílovými kroky kupředu.

Přestože jde o sborník statí patnácti lingvistů, nikoli o monografii jednoho autora, je tematika této publikace podivuhodně jednotná: při veškeré různosti speciálních cílů a zaměření všech patnácti studií celým sborníkem rezonuje jediné centrální téma, jakoby zadáno nejprve úvodní introdukcí a poté rozvinutým motivem stěžejní studie sborníku od jeho spoluautorky a editorky: **Jsou akty tázání a akty oznamování diskrétní opozicí, anebo spíše komunikativním kontinuem?** Jestliže celý problém poněkud zjednodušíme, lze říci, že sborník směřuje všemi svými příspěvky se všemi jejich analýzami, reflexemi, deduktemi a závěry k jedinému cíli: ukázat, že věty, které mají v mluvené řeči konkluzivní kadenci a v psaném textu tečku, nejsou zdaleka vždy "čistým" oznámením, (tvrzením: assertion, apod.), a naopak: věty s antikadencí a otazníkem nejsou zdaleka vždy otázkou směřující k získání informace. Jinak řečeno: cílem sborníku je

potvrdit odpověď implikovanou výše citovanou otázkou editorčinou, že zmíněné komunikační akty netvoří diskrétní opozici, nýbrž jsou komunikativním kontinuem.

Protože účelem této stručné zprávy není resumovat obsah jednotlivých příspěvků, nýbrž podat toliko obecnou informaci o existenci pozoruhodné publikace, omezíme se tu jen na několik zmínek.

Bylo by např. zajímavé i užitečné zkoumat, zda neplatí zejména **o francouzštině** tvrzení editorky sborníku, že i bez přítomnosti jakéhokoli verbálního explicitního signálu specifické netázací **ilokuční orientace** otázky (míněny jsou morfologické, slovosledné a speciální syntaktické a lexikální prostředky: *est-ce que*, partikule aj.) může být otázka implicitně specificky ilokučně orientována prostřednictvím prozodie, kontextu a specifického větného obsahu. (Srov. k tomu naši studii *Forms and meanings in Yes-No Questions*, připravenou pro *Journal of Pragmatics*).

Kerbrat-Orecchioni ukazuje hezky na jednoduchém příkladě otázek *Chceš koláč?* a *Chceš facku?*, jak při veškeré formální identitě jsou tyto otázky svým obsahem v ilokučním protikladu: **nabídka vs. hrozba**. V podobných případech se však často zapomíná, že **možnost inference** ještě univerzálně nepodmiňuje **možnost implicitního vyjádření**. V obrovském množství nejrůznějších ustálených, a tedy systémových způsobů implicitního vyjadřování se jazyky často odlišují. Bohužel jde o dosud relativně velmi málo prozkoumaný a známý jev.

Kerbrat-Orecchioni např. zmiňuje celkem známý fakt, že tzv. "totální" otázky (tj. v české terminologii zjišťovací) mohou fungovat i jako otázky parciální (doplňovací), a jako příklad uvádí otázky *Vous partez déjà? (Vy už odcházíte?)* a *Tu ne manges pas?* (doslova: *Ty nejíš?*) a tvrdí, že jejich význam je ekvivalentní významu otázek *Proč už odcházíte?* a *Pročpak nejíš?* Avšak z hlediska češtiny je tomu tak patrně pouze v prvním případě, kdežto francouzské otázce *Tu ne manges pas?* (je-li to opravdu ve francouzštině uzuální způsob) odpovídá pro danou komunikativní funkci v češtině spíše zvolací intonace formy netázací: *Ty nic nejíš!*

Jedna z obecných deviz editorky sborníku je v úvodní studii formulována takto: "... jakákoli promluva se děje zároveň v jisté dynamice času, v jisté interaktivní polyfonii a v dialektice úplnosti a neúplnosti" (s. 35). Jen bychom neměli apriorně soudit, že veškeré projevy této jazykově-komunikativní dynamiky a dialektiky mají zákonitou univerzální platnost.

František Štícha

Bogoczová, Irena: Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území Českého Těšínska. FF OU, Ostrava 1995.

Útlá brožura shrnuje výsledky dotazníkového šetření mezi středoškolskou a vysokoškolskou mládeží v polsko-českém smíšeném pruhu uskutečněného v polovině roku 1991. Objektem zkoumání byli žáci polských a českých tříd několika středních škol na Těšínsku a studenti polonistiky a bohemistiky Pedagogické fakulty v Ostravě. Práce samotná se prezentuje jako základ budoucího podrobného sociolingvistického zkoumání této jazykové oblasti.

Průzkum byl rozčleněn na tři hlavní okruhy problémů: jazyková kompetence, komunikační kompetence a jazykové povědomí respondentů. Výzkum jazykové kompetence byl dále rozdělen na tři pododdíly: (I.A) jazyková produkce - respondenti uváděli jazyk považovaný za mateřský, hodnotili a porovnávali své znalosti polštiny a češtiny i aktivní a pasivní zvládnutí jazyků cizích (což poněkud méně souvisí se zkoumaným problémem) a porovnávali schopnost použít češtinu a polštinu v útvarech různé stylistické úrovně (běžný rozhovor, souvislý projev, odborné téma, písemný text); (I.B) jazyková recepce - zde byla zjišťována sledovanost rozhlasu a televize, míra soustředěnosti při poslechu/četbě, schopnost porozumět psanému textu (polskému, českému, slovenskému!) různého druhu a "popularita" polského/českého tisku a překladové beletrie; dále (I.C) otázky na pomezí produkce a recepce - potíže s komunikací v Polsku a v česky mluvících zemích a plynulost konverzace s jinak mluvící osobou (příp. v její mateřštině).

Z odpovědí na první část vyplynulo, že (velmi zhuštěně) ve výběru mateřského jazyka polská mládež více než česká tíhne k místnímu nářečí. Polští respondenti sice v globálu lépe ovládají polštinu než češtinu, ale mnozí v tomto váhají. U písemného textu nemá polská mládež problémy s vlastním obsahem, ale pro vnímání i estetické funkce jazyka (tj. u uměleckých textů) dávají přednost polštině. Poměrně velká část polských respondentů uvádí jisté "potíže" při komunikaci v českém i polském jazykovém prostředí, podobně jako čeští respondenti na polském území.

Oblast komunikační kompetence autorka člení na situace vyžadující použití kódu esoterního (II.A) - jazyk domácích rozhovorů, rodinné korespondence, modlitby, rozhovorů s přáteli a oslovování domácích zvířat - a kódu exoterního (II.B) - komunikace se známými, s cizí osobou a v úředním styku a postoj k používání jazyka spolubesedníka ("projev dobré vůle, intelektuální nadřazenosti..." - to je ovšem spíše psycholingvistický problém). Ukázalo se, že (mimo jiné) místní Poláci v každodenní komunikaci často střídají jednotlivé jazykové kódy, jsou situace s téměř výlučným užitím určitého kódu (polština při vyučování, čeština ve styku s úřady...). Neznámou osobu oslovují převážně česky, méně nářečím, v obrácené situaci odpovídají jazykem použitým druhou osobou. V rozhovoru se známými se přizpůsobují méně než při komunikaci s přítelem. Volba jazyka v oficiálním styku závisí na situaci (nářečí však používáno není) a podle názoru respondentů na ní závisí výsledek jednání.

Konečně poslední část, výzkum jazykového povědomí (III), obsahovala otázky více méně teoretického rázu. Respondenti vyjadřovali svůj názor na zařazení těšínského nářečí v rámci obou národních jazyků, na dosažitelnost úplného bilingvizmu u mluvčích dané oblasti, na míru dodržování a praktickou využitelnost dvojjazyčnosti ve veřejné sféře (názvy prodejen, institucí...) či na důležitost udržování mateřského jazyka národnostních menšin, dále odpovídali, který jazyk funguje v kraji jako úřední, hodnotili úroveň výuky v místních polských školách, udávali svoji citlivost ke kultuře mluveného resp. psaného projevu a vlastní ctižádost ke spisovnému vyjadřování. Většina respondentů řadí

místní nářečí do obou jazyků (Poláci též někdy pouze k polštině). Velká část tázaných považuje úplný bilingvizmus za dosažitelný (i sama autorka to přičítá nepochopení otázky). Praktické dodržování dvojjazyčnosti "nadekretované" hodnotí Poláci a Češi rozdílně, a to přesto, že polští respondenti se zpravidla řídí českými, ne polskými nápisy. Okolo "úředního jazyka" panuje mezi respondenty zmatek. S úrovní polskojazyčného školství jsou místní Poláci spokojeni, hodnotí ji výše než kvalitu vzdělávání v českých školách. Nedostatků v cizím i vlastním mluveném i psaném projevu si dotázaní poměrně dost všímají.

Dotazník pro české respondenty je zkrácený, vypuštěny byly některé varianty odpovědí i celé otázky. Výzkum byl primárně zaměřen na polskou mládež, odpovědi Čechů mají sloužit pouze k informativnímu srovnání, ale právě způsobilost k takovému srovnání je v některých případech díky zmíněnému zkrácení pochybná. Jistě je bezpředmětné ptát se českých studentů, zda se na dané téma dokáží vyjádřit lépe polsky nebo česky nebo zda dokáží přednést projev v polštině (§ I.A. 5-8), ale např. v případě dotazů na prostředky masové komunikace (§ II.B. 1,5) by k porovnání bylo potřeba vědět, kolik Čechů sleduje pořady a tisk český, nejen polský. Snad u televize jsou tyto poměry odhadnutelné (všichni čeští respondenti se dívají na polskou televizi, sledovanost české asi nebude menší), ale je pravděpodobné, že nemalé procento českých žáků vůbec nečte (nebo jen zřídka) denní tisk; údaj o počtu těch z nich, kteří čtou polské noviny, pak nutně postrádá informační hodnotu, což je podtrženo tím, že otázka položená na tomto místě Polákům je formulována jinak ("Čtete (četl byste v případě možnosti volby) raději polský nebo český tisk?"). Jinde je možná ne zcela odůvodněně vyloučena jedna z variant (§ II.B.3) - "V kterém jazyce oslovujete cizí osobu na veřejnosti?", nabízené odpovědi jsou "polsky", "česky" nebo "v nářečí", vždy s určením "vždy/převážně/výjimečně" - ovšem v českém dotazníku je uvedena pouze čeština a nářečí.

Otázky druhé části (komunikační kompetence) nabízejí všeobecně ke každé variantě odpovědi i ohodnocení míry ve škále "vždy-převážně-výjimečně". Respondentům to dovoluje přesněji

vyjádřit své mínění, ztěžuje to ovšem orientaci v získaných výsledcích. Pomineme menší zmatky způsobené nedůsledným používáním uvedeného schématu (otázky typu "ano/ne": některé mají tři varianty u obou odpovědí, některé jen u "ano", čímž se vlastně stupnice možných odpovědí změní na "vždy-převážně-výjimečně-nikdy", některé je neužívají vůbec); u některých otázek by přesto neškodila podrobnější či systematičtější prezentace dat - např. u odpovědí polských žáků na již citovanou otázku ohledně oslovení neznámé osoby: asi polovina jich zatrhla "převážně" nebo "vždy" češtinu, jaké další možnosti uváděla tato skupina respondentů - nářečí? Druhý spisovný jazyk? A co ti, kteří dávají přednost polštině? Jaká je hierarchie těch, kdo zaškrtli všechny tři jazykové útvary? Z tabulky obsahující prosté součty jednotlivých odpovědí se lze pouze dohadovat. Takovýchto souvislostí by se našla celá řada, značnou část z nich však zřejmě vyjádřit efektivně v tabulkách nelze - např. by bylo zajímavé zkonfrontovat odpovědi na otázku III.1 (zařazení místního nářečí do češtiny, polštiny, obou jazyků, resp. žádného z nich) s jazykem, považovaným dotyčným za jeho mateřštinu (§ I.A.1), konkrétně tedy rozlišit odpovědi těch, kteří za svůj mateřský jazyk prohlašují nářečí, a těch, kdo se hlásí k některému z obou jazyků národních.

Tabulková příloha je vůbec slabší místo studie. Zcela chaotické jsou např. údaje o procentuálním zastoupení jednotlivých odpovědí: za základ (100%) je střídavě brán počet všech respondentů a počet těch, kteří na příslušnou otázku skutečně odpověděli, resp. kteří odpověděli jinak než "nevím". (Některá data jsou až absurdní - §II.A.3 "V kterém jazyce se modlíte?": z 18 polských studentů je 10 věřících a z nich 9 se modlí polsky, přičemž poslední číslo je doplněno údajem "50%" - zde ale mohlo dojít k tiskové chybě.) Rovněž procenta variant (vždy...) jsou počítána jednou ze součtu těchto tří možností, jindy z počtu všech odpovědí (§I.C.2 - I.C.3). Čtenář je potom zmaten, procentuální údaje místo zpřehlednění spíše zatemňují vlastní obsah. (Dlužno naproti tomu dodat, že data použitá v komentářích k jednotlivým otázkám jsou volena přehledně.)

Poněkud zavádějící je ostatně i použití procentuálních

poměrů samo o sobě - data s přesností na desetiny procent vyhlížejí velmi precizně a "vědecky", ale třeba vzorek 9 tázaných (to je počet českých vysokoškoláků zapojených do průzkumu) nedovoluje větší přesnost než desítky procent (1 člověk ≈ 11%), uvážíme-li navíc malou reprezentativnost takovéto skupiny, tak má smysl hovořit nejvýše o "větší" či "menší části" dotázaných.

Diskutovat by se dalo také o vhodnosti výběru respondentů. Skupina polských středoškolských žáků by mohla celkem věrně vypovídat o situaci v příslušné věkové skupině, jejich počet dává naději na určitou míru přesnosti sebraných dat a porovnání s rovnocennou skupinou českých žáků je zaručeno tím, že Poláci a Češi pocházeli ze stejných škol, pouze z tříd s různým jazykem vzdělávání, ale nad vysokoškolskými studenty visí několik otazníků. Dochází tady k určitému posunu přívlastků "polský" a "český" používaných ve studii - zatímco jinde označují skutečnou etnickou příslušnost, zde říkají, který obor respondent studuje; jedna ze studentek češtiny skutečně uvedla za svoji mateřštinu polštinu, bylo by tedy logičtější zařadit ji mezi studenty "polské". Obě skupiny studentů jsou poměrně malé (což je celkem přirozené). A hlavně: tito studenti jsou mezi ostatní místní mládeží výjimečný vzorek, jde o svéráznou sociální skupinu. Důvod pro jejich zařazení není zcela jednoznačný: pokud měli zastupovat pouze určitou věkovou skupinu, tvoří asi zcela nereprezentativní vzorek, zatímco nějaký typ střední školy navštěvuje (navštěvovala) značná část mládeže, o vysokoškolském vzdělání to nejspíš říci nelze. Jestliže měli zastupovat vzdělanější, "intelektuálnější" vrstvu nebo skupinu místní mládeže přechodně žijící mimo smíšenou oblast (tj. v Ostravě), bylo by vhodnější zvolit skupinu neutrálnější - postoje studentů nepochybně ovlivnily jejich jazykovědné znalosti, mezi studenty jiných oborů nebo fakult by se jistě také našli respondenti pocházející ze zkoumaného území. Konečně byli-li vybráni právě pro své odborné zaměření, přinášejí jejich odpovědi specifické výsledky, odbíhající od proklamovaného účelu šetření popsat "určitou jazykovou makrosituaci" (str. 3).

Každopádně je tato práce přínosná, česko-polská smíšená oblast je vpodstatě dosud z lingvistického hlediska nezmapovaná

(s výjimkou některých dialektologických studií). Byla zde nadhozena řada témat, jež by stála za podrobnější zpracování v připravovaném šířeji pojatém průzkumu - např. stupeň jazykové tolerance mezi oběma skupinami místního obyvatelstva (dá se očekávat, že u mládeže byla vyšší než u jiných mluvčích) nebo diglosie zdejších Poláků (funkční odlišení nářečí jako kódu "nízkého" potvrdila i tato studie, ale vztah polštiny a češtiny je zde poněkud neujasněný - v některých případech jsou oba jazyky pociťovány jako rovnocenné, jindy má jeden z nich status vyšší: např. čeština ve styku úředním, polština v náboženském). Bližší pozornost by si zasloužilo vzájemné ovlivňování jednotlivých jazykových útvarů, zvláště v porovnání různých generací - do jaké míry je nářečí asimilováno působením obou spisovných jazyků, a naopak, jak jsou znalosti spisovné češtiny a polštiny u místních obyvatel ovlivněny podložím značně odlišného nářečí či jak je polština v cizím prostředí zanášena bohemizmy (krásný příklad dává sama autorka v polském shrnutí studie: "i będzie polegała na analizie pisemnych prac...", spis. pol. "piśmiennych").

Emil Jeřábek (student FF UK)

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Diskuse a rozhovory

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Pozn. red.: Přinášíme další příspěvek do diskuse *O češtině dnešní a zítřejší*; tentokrát jde o metodologické zamyšlení.

Conditio sine qua non

Je nejen těžké porozumět druhým, někdy je těžké porozumět i sobě samým.

Tvrdím, že i kdybychom se opravdu velmi snažili, nesměšovali fora a žánry, nenechávali se ovlivnit postupy politické rétoriky (viz P. N., Převážně o jazyce politiky. SlavPrag, 37, 1995, s. 69-71), texty druhých čtli, a nejen čtli, nýbrž snažili se jim dobře porozumět nebo dokonce - ó zářná pravidla středověkých disputací - kdybychom se přímo u autora, s nímž diskutujeme či hodláme diskutovat, předem snažili ověřit, zda mu rozumíme, bude v naší třicetileté (čtyřicetileté, ...) diskusi, její kvalitě, něco podstatnéhoo scházet.

Pomozme si analogií, vyjděme ze známého a dnes už dostatečně vyjasněného případu. "Smysl dějin", např. "smysl českých dějin" není něco, co se historikovi ukáže, co se mu odhalí, co nalezne bedlivým studiem (českých) dějin. Návrh, podpora jistého pojetí "smyslu českých dějin" je také, a patrně především, věc jistého vidění polis, světa, vážení možností, projekce, rozhodnutí.

Představme si nyní, že opravdu známe stav věcí, jak se opravdu "běžně mluví" česky, jak ... (Avšak ten my plně neznáme, a to bohužel z dost zásadního důvodu: nestačí kilometry záznamů a zápisů, pokud se nám zároveň nepodaří postihnout spontánní reakce, tiché i verbální, členů auditorií a pokud takové reakce suplujeme sami, se svými idiosynkrasiemi, jako "rodilí kulturní mluvčí". K charakteristice jazykové situace prostě patří poznání toho, v čem lingvista (bohemista) může a v čem nemůže být svým vlastním informantem).

Představme si dále, že známe - pro naši současnou jazykovou

situaci - nejen možné strategie/taktiky lingvistiky (preskripce - intervence, deskripce, viz zejm. typologii Zd. Starého), nýbrž i pravděpodobné efekty jejich užití. (Zde jsou také neznámé, např.: pouze zhruba se ví, že lidé, skupiny, vrstvy lidí, jsou různě založeni, a jejich potřeby regulí (volání po nich, jich odmítání, ...) jsou odlišné; jaká je však zde "konkrétní společenská realita"?)

Po mém soudu si i při splnění těchto podmínek (zaplnění lakun v našem faktickém, empirickém vědění) neporozumíme, pokud nebudeme, v tomto kontextu, tematizovat vizi/vize české vzdělanosti, kultury a společnosti. Odhaduji totiž, že v tomto ohledu chovají různí z nás v skrytu duše různé nesamozřejmé a dost odlišné představy, ty však právě považují za tak samozřejmé, že zmiňovat se o nich ani netřeba. Bez takových širších, ale, trvám, nezbytných souvislostí, zůstane naše diskutování v situaci, jež je ilustrací pro první větu těchto řádek.

A pak je zde ještě jedna potíž: rozlišovat skutečné nesnáze současných českých mluvčích (v nedomácí komunikaci) dané naší jazykovou situací a nesnáze nás lingvistů (bohemistů) se studiem a postihováním naší jazykové situace. Možná, že prvních je méně, než si myslíme.

Avšak i kdybychom v mnohém ke konsensu nedospěli - a můj odhad je, že dost těžko -, aspoň si lépe porozumíme.

Pozn. Tyto myšlenky by se daly také podat v několika různých, ale zčásti spjatých konceptuálních polích: v termínech řečových aktů, v termínech obsahových (funkčních) úseků lingvistického textu (srov. P.N., Poznámky o jazyce lingvistiky, SaS, 44, 1983, s. 83-90), v termínech různých rolí lingvisty (srov. P.N., Co s pády na národní škole? Čeština doma a ve světě 4/94 (= 1994, č. 4, s. 206-207).

Pavel Novák

Rozhovor s jubilantem prof. dr. hab. A. Boguslawským

Prof.dr.hab. Andrzej Boguslawski, vedoucí katedry formální lingvistiky Varšavské univerzity, čestný člen JS ČR, se narodil 1. 12. 1931. U příležitosti jeho životního jubilea jsme se ho zeptali:

1) Pane profesore, nejste bohemista, ale umíte velice dobře česky. Máte jisté výhrady k pražskému strukturalismu, ale máte velmi dobré a pevné vztahy k české lingvistice. Čím je to dáno?

Moje znalost češtiny je bohužel velmi omezená. Já se pouze snažím někdy mluvit česky; je mi vždycky líto, že zdaleka nedovedu mluvit správně. Rád bych zvládl víc z bohatství Vaší řeči (celé její bohatství je pro mne vůbec nedosažitelné), ale to se mi už nikdy nepodaří. Čeština byla mým třetím, a oblíbeným, cizím jazykem (vedle ruštiny a angličtiny). Měl jsem s ní dost blízký styk v mládí: v roce 1948 jsem byl měsíc na mezinárodním táboře YMCA u Třeboně (Staňkov, pošta Chlum) a předem jsem se na to připravoval, studuje českou mluvnici a slovní zásobu. Potom jsem hodně česky četl (také beletrii) a poslouchal český rozhlas. To bylo také v pozadí mého rozhodnutí studovat právě slavistiku na Varšavské univerzitě, ačkoli mé zájmy byly obecně lingvistické; toto studium jsem začal v r. 1949 a ukončil v r.1953. A tak jsem se stal slavistou, ale hlavně rusistou, nikoli bohemistou.

Co se týče mého jazykovědného vzdělání, musím říci, že jsem od začátku s nadšením studoval díla českých lingvistů. Vděčím svým starším a mladším českým kolegům za mnoho, především v oblasti aspektologie a tematicko-rematické struktury ("aktuálního členění"). Kromě četby jsem měl a mám skutečně i jiné, osobní vztahy k českým lingvistům, i když mé návštěvy v Praze (a skoro jen v Praze) nebyly četné. Tyto vztahy se uskutečňovaly ve větší míře v Polsku v letech 60. a 70. Měli jsme celou řadu podnětných (v každém případě pro nás, Poláky) setkání a konferencí s českými kolegyněmi a kolegy, zejména v prvé polovině 70.let. Pro mne (a nesporně také pro jiné) zcela

významné byly kontakty s Vámi, paní profesorko a Jarmilo; ovšem podíl starších vědců: prof. Daneše, prof. Firbase, prof. Hlavsy, prof. Sgalla a jiných spolu s jejich žáky a spolupracovníky byl také velmi důležitý.

Zmínila jste se, paní profesorko, o tom, že mám jisté výhrady k pražskému strukturalismu. Řeknu upřímně, že to nemůžu popřít, ačkoli stejně jako většina dalších lingvistů považuji pražskou jazykovědu za jeden z nejbohatších zdrojů (možná nejbohatší vedle americké lingvistiky) současného stavu vědy o jazycích a skvělých výzkumných ideí pro teorii jazyka (k nimž patří např. Váš nádherný přínos k teorii valence). Na druhé straně jsem byl silně ovlivněn pracemi L. Hjelmsleva a kodaňské školy vůbec. Nemohl jsem se taky vyhnout podnětům Kurylowicze a také ruské lingvistiky (Peškovskij, Reformatskij, Kuznecov, Lomtev aj., později tzv. moskevské sémantické školy). Stručně řečeno, zdál se mi pražský strukturalismus příliš kompromisní mezi postojem Saussurovým a jistou tradicí 19. století (přitahovalo mě a přitahuje přesné, "ortodoxní" vymezení "langue" a "parole", stejně jako synchronie a diachronie).

2) Všestrannost Vašich lingvistických zájmů je obrovská, není snadné Vás zařadit do nějaké vymezené "krabičky". Čím se cítíte být Vy? Je to filozofie jazyka, logická sémantika, lexikologie či gramatika, co Vás zajímá nejvíce?

Je pravda, že mě zajímaly otázky z mnoha lingvistických a nejen lingvistických oborů. Ačkoliv jsem se zabýval převážně sémantikou (a to slovesem, číslovkami, stupňováním adjektiv, zájmeny aj.), mnoho času jsem věnoval také morfologii (mým oblíbeným problémem je hranice mezi tvaroslovím a kmenoslovím), fonologii (zvláště teorii slabiky), teorii textu, lexikografii a dalším úsekům jazykozpytu a filologie. Není to, myslím, bezvýhradně šťastná okolnost: musela se odrazit negativně na hloubce mých prací. Ptáte se, jak bych sám sebe zařadil. Pravděpodobně běžná a zobecněná charakteristika, podle níž jsem hlavně představitel sémantiky (přitom ne zcela typický), je správná. Ale připomněla jste velmi výstižně jednu stránku mého profilu: je to sklon zabývat se lingvistikou s ohledem na její

vztahy k filozofii, na její možný přínos k řešení filozofických otázek. Já bych řekl, že to poslední dobou zesílilo a že na to se nyní nejvíce soustřeďuji. V tomto směru probíhá můj výzkum epistemických a volitivních výrazů. Někdy píšu (a mluvím) o tom, co se plně týká starých ontologických a etických otázek (takže to už není ani čistá filozofie jazyka).

3) Jakými kladnými a zápornými rysy byste charakterizoval současnou polskou a českou lingvistiku?

O tomto bodu jsem dost neuvažoval, takže mohu uvést jen předběžné a stručné poznámky. Půjde spíš o obecné dojmy.

Polský poválečný lingvistický výzkum je velmi rozsáhlý. Záporným rysem mnoha prací je bohužel jejich nedostatečná prohloubenost, eklekticismus a druhotnost. Politováníhodné je i to, že se dostatečně nepokračovalo v tom, co bylo dřív velikou silou polské jazykovědy: v diachronické, a zároveň teoreticky průbojné analýze širokého spektra jazyků. Tato tradice se sice na některých místech udržuje, ale zeslabené úsilí na tomto poli je zřejmé. Nicméně nelze podceňovat obrovský počet uveřejněných prací, také fundamentálních, např. v oblasti lexikologie a dialektologie (hlavně polština, kašubština, staroslověnština), a na druhé straně vývoj přesného, matematického zkoumání jazyka (především v poznaňském prostředí). Je to základ pro příští, jak lze doufat, vyspělejší vývoj celé polské lingvistiky (vyvaruje-li se sterilnosti a dočasných mód, jak je tomu zčásti s tzv. "kognitivismem").

Česká lingvistika v poválečné době přes poškozující ideologické tlaky podivuhodně uchránila své přední světové postavení a svůj zvláštní ráz; přidala ke svým trvalým výsledkům spoustu nového, zejm. v oboru matematického nebo matematicky orientovaného výzkumu. Spolupráce s jinými vedoucími centry jazykovědy v celém světě se tu vyvíjí úspěšně a neobyčejně aktivně; z tohoto hlediska se polská jazykověda ukazuje jako pasivnější. Co mi do jisté míry vadí v části vašich rozborů, je setrvávání na metodologii "distinktivních rysů" (pokud jde o nefonologické jevy). Samozřejmě, jde z mé strany jen o obecný projev; vysvětlení toho, co mám na mysli, by vyžadovalo víc

místa, než je v tomto rozhovoru možné.

Vřele Vám děkuji za zájem.

Za hlavní výbor JS ČR se ptala a jubilantovi další osobní i vědecké úspěchy popřála Jarmila Panevová.

Rozhovor s prof. dr. Oldřichem Uličným, DrSc.

(u příležitosti jeho šedesátin):

1) V posledních letech zaujímáte jednu z nejvlivnějších pozic v české lingvistice: vedete nejprestižnější bohemistickou katedru v republice, jste čelným funkcionářem Jazykovědného sdružení ČR, jste organizátorem významných celostátních konferencí, jedním z iniciátorů dosud stále ještě "nenaplněného" Grémia... (omlouvám se za jistě nevhodnou paralelu se Senátem) - ve výčtu bychom mohli jistě dále pokračovat, ale úplnost a důkladnost necháme autorům Vašich jubilejních medailonů: jak z těchto všech svých zorných úhlů vidíte stav a situaci české lingvistiky?

Nikdy jsem nehledal moc, vždycky jsem se jí spíš stavěl nebo se jí smál (to bylo nebezpečnější), a ejhle, teď prý mám vlivnou pozici. Přiznám se, že když jsem si to uvědomil, začal jsem toho používat pro věc samotnou. Vynasnažil jsem se o personální posílení katedry českého jazyka FF UK v Praze, vymáhám na vedení fakulty postgraduantská místa, snažím se vést své schopné kolegy k habilitacím, atd. To ovšem vyžaduje spoustu času. Těmto administrativním a manažerským činnostem se snažím věnovat co nejmíň, ale někdy je toho opravdu příliš. Na druhé straně hodně času a sil ušetřím tím, že je mi vzdálen svět intrik a pletichaření a že věci se snažím řešit zpříma a hned; někdy to nebývá pro zúčastněné příliš příjemné, ale to platí i pro druhou stranu. V každém případě chápu jistou pozici, které se mi dostalo, jako službu.

Jsem rád, že současný hlavní výbor Jazykovědného sdružení ČR je dělný orgán, dokázali jsme - hlavně díky naší předsedkyni prof. Panevové - zajistit několik dobrých akcí, ale nedostatek

peněz je natolik omezujícím činitelem, že naši budoucnost nevidím růžově. Nepovedlo se ovšem plně uvést do provozu Grémium pro českou jazykovou praxi, jehož zřízení jsem v únoru 1994 navrhl na památném ministerském semináři k Pravidlům českého pravopisu z r. 1993. Pracovní skupina JS ČR vymyslela velmi sofistikovaný systém zastoupení bohemistů celé ČR v tomto Grémiu, avšak ministerstvo se na věc dívá spíš z hlediska finančního... Také se obávám, že ÚJČ, personálně silně oslabený a orientovaný převážně na jiné úkoly, považuje Grémium spíš za nechtěné dítě.

Pokud jde o zmíněné konference: jak olomoucká na téma Spisovná čeština a jazyková kultura (1993), tak následná ostravská K diferenciaci současného mluveného jazyka (1994) a brněnská-šlapanická Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci (1995) ukázaly, jak velmi je potřebné, aby se bohemisté všech oblastí, různých školení a rozdílného věku scházeli a o předmětu svého zájmu jednali. Dokázala to i plná velká jednací místnost FF UK, když jsme ohlásili konání pracovního semináře k brněnské Příruční mluvnici češtiny (říjen - listopad 1996).

Stav současné české lingvistiky jako celku si netroufám detailně posoudit, neznám např. důkladně takové obory, jako je orientalistika nebo ugrofinistika. Jisté je, že v Evropě máme pozici dobrou, pražská jazykovědná škola je deviza, která má stále vysokou hodnotu. Zásluhy o její popularizaci patří jak známo zvláště prof. Josefu Vachkovi, nedávno zesnulému poslednímu členu legendárního Pražského lingvistického kroužku; měl jsem to štěstí být jeho aspirantem. Ve světě se stále citují obecně lingvistické práce Adamcovy, Danešovy, Dokulilovy, Firbasovy (a práce jeho skupiny), Sgallovy (a práce jeho žáků); ve slavistice pak zaujímáme nadále jedno z předních míst. Myslím však, že s funkčním strukturním pohledem na jazyk nebudeme nikdy beze zbytku vyrovnáni. Poválečný vývoj zvl. české syntaktologie, textové lingvistiky a i stylistiky ukazuje, že tato metoda je nosná, jen by bylo třeba ji pojednat souvisle a komplexně. Chybí nám i exaktnější uchopení takových základních pojmů, jako je centrum a periférie jazykového systému. Prof. Vachek ve své stěžejní knize Dynamika fonologického systému češtiny předvídá

formalizaci přístupů tohoto typu, za téměř 30 let se však zatím - kromě frekvenčních šetření ovšem - v tomto ohledu mnoho nestalo. Musíme vést naše studenty a postgraduanty i tímto směrem, aby se myšlenky pražské školy v dnešní až nepřehledné pluralitě lingvistických koncepcí mohly prosadit ve větším rozsahu a hlubší důsažnosti.

2) Zvláštní pozornost bychom měli věnovat bohemistice.

Lingvistická bohemistika byla, jak jsem už řekl, po listopadovém převratu personálně oslabena v ÚJČ. Na druhé straně vzniklo několik nových pedagogických fakult a dokonce dvě fakulty filozofické, v Ostravě a v Opavě. Myslím, že je povinností centra, ÚJČ i bohemistických pracovišť všech tří "kamenných" univerzit těmto novým pracovištím pomáhat. K teoretickým směrům bádání se však bohužel příliš kolegů nehrne, a přece by všichni mladí bohemisté měli moderním všeobecným lingvistickým vzděláním projít. Naše kulturní veřejnost jen zdánlivě projevuje menší zájem o jazyk; v krizových situacích, jakou bylo období po vydání Pravidel českého pravopisu 1993/1994, se pravidelně vzedme vlna nesouhlasu - méně už souhlasu či nadšení - nad tím, co bohemisté pro společnost dělají, a čeho zase není tak málo. Připomeňme: z poslední doby zvl. Akademický slovník cizích slov, před tím akademická Mluvnice češtiny, nové vydání Slovníku spisovné češtiny, grandiózní Český jazykový atlas, Chloupkova stylistika, mluvnice brněnská i další práce určené jak veřejnosti, tak užší lingvistické obci. Kdo nic nedělá, nic nepokazí, nedostatky se najdou v každém lidském díle. Z projektů velmi záslužných bych jmenoval tři, a to počítačový korpus češtiny, projekt výzkumu běžné mluvy v Čechách, na Moravě i ve Slezsku a konečně projekt Grémia pro českou jazykovou praxi. V krizovém stavu však jsou práce na Staročeském slovníku, nadějí je tu zájem mladších kolegů a dokonce i studentů.

3) Tradičně řečeno jazyková situace dnešní češtiny se vlivem ekonomických, sociálních a politických změn u nás i ve světě radikálně změnila a mění. Naprosto jiná je i situace našeho školství: vytváří to nové podmínky pro teoretický a především

praktický charakter jazykové kultury, pro kodifikační aktivity, regulativní, intervenční působení. Byl bych rád, kdybyste mi odpověděl na následující otázku: jste spíše stoupencem organizovaného působení příslušných existujících nebo dokonce dosud neexistujících institucí, nebo jste nakloněn tomu, aby odborná bohemistická obec pouze studovala, popisovala, analyzovala řečové procesy bez úsilí o jejich ovlivňování? Hodně zjednodušeně řečeno - svoboda nebo intervence?

Jazyková výchova v mateřském jazyce má zásadní význam pro chápání otázek jazykové kultury v širší veřejnosti. Vedle staršího ryze preskriptivního postoje se dnes u učitelstva setkáváme spíš s lhostejností, vyučování se prý vede občas v plně nespisovném duchu - mám na mysli výuku mimo hodiny češtiny. Myslím, že obojí je extrémní. Regulativní působení v oblasti kodifikace je nutné, lingvista přece jako odborník pozná, která vývojová tendence má jaký směr, touto schopností se laikové nevyznačují! Přesto je i v oficiálních příručkách možno vidět tendenci ponechat kodifikaci de facto na laikovi, jak na to nedávno poukázal v NŘ kol. Šimandl. Obávám se, že lingvistická bohemistika si takto podřezává větev, která je z hlediska veřejného hodnocení významu naší vědy i našich služeb společnosti nejdůležitější. Z druhé strany i některé nové a nejnovější příručky (srov. ostravskou Češtinu pro učitele) mluví o tradiční jazykové správnosti, a (jediným "správným") jazykem tu míní zřejmě jazyk spisovný. Je smutné, že důsledné uplatňování funkčního pohledu na češtinu si nenašlo dosud cestu k mnoha autorům učebnic i popularizačních prací, srov. i kauzu Češtiny bez příkras, aj. Takže: jsem stoupencem bedlivého studia užívání češtiny v různých komunikačních situacích, jeho zevrubného popisu, ale v oblasti spisovné češtiny funkčního, odpovědného regulování, tj. pokud možno objektivního řízení procesu kodifikace.

4) Působil jste v nedávné minulosti na zahraničním bohemistickém pracovišti. Jak vidíte situaci české bohemistiky ve světě? Co bychom mohli, měli v tomto směru udělat?

Měl jsem v poslední době možnost seznámit se s více

bohemistickými pracovišti v západní i východní Evropě. Zájem o češtinu neopadá, protože neopadá zájem o českou literaturu a kulturu, o Havla, Vaculíka, Klímu, Hrabala a další soudobé autory. Pro výuku češtiny dělají maximum naši nadšení příznivci všude na světě, my myslím děláme v naší situaci zase maximum, když pořádáme letní školy češtiny, přijímáme stážisty, vysíláme lektory a udržujeme kontakty. Zvýhodněni jsou však bohemisté západní, protože se do našeho tržního prostředí vejdou spíš než jejich východní kolegové. Avšak i v bohatém Německu měli letos zákaz kupovat knížky, takže jsem daroval pár knížek nejen petrohradským, nýbrž i lipským knihovnám. Nový popularizační časopis vydávaný od r. 1993 naší katedrou s názvem Čeština doma a ve světě věnuje češtině v zahraničí opravdu podstatnou pozornost - do některých zemí se však dostává jen díky soukromé iniciativě cestujících lingvistů. Není pak už vůbec v našich silách, abychom ovlivňovali zřizování českých kuturních středisek, po kterých zvl. západní Evropa volá. V tomto ohledu se nemůžeme rovnat např. Polákům.

5) Na filozofické fakultě UK v Praze působíte od zač. r. 1990. Po r. 1972 jste byl zaměstnán na různých nelingvistických pracovištích. Jak se Vám podařilo udržet se "in", takže jste se mohl téměř okamžitě zapojit do lingvistických aktivit?

Byl jsem a jsem, řečeno kádrováckým slangem, bezodsampoč, tj. bezpartijní od samého počátku. Jako mladému člověku mně ovšem velmi vadilo, jak v 60. letech neodbornost a nekompetentnost mocných zakrývaná velkými frázemi a demagogií devastuje nejen tuto zemi, ale především morálku. Ve školství i vysokém to bylo obzvlášť k nevydržení. Dostával jsem se tedy často do konfliktu s tehdejším děkanem Pedagogické fakulty v Hradci Králové, kde jsem od r. 1961 na katedře českého jazyka a literatury působil. Střety vrcholily v r. 1968, takže v posledních čistkách r. 1972 jsem musel odejít. Po dvou měsících nezaměstnanosti (tehdy to bylo něco neslýchaného), mě přichýlily tovární komíny hradeckých ZVÚ (v interpretaci tamní intelektuální špičky Závody U vítězného Nora). Překládání technické literatury bylo sice nezábavné, ale díky šéfovi p. L. Svatoňovi jsem mohl jezdit do Prahy i do světa

na služební cesty i v pracovní době jsem mohl psát první verzi svého Instrumentálu v struktuře české věty, jakož i napsat knížku Jazyk a styl v práci s textem, která zásluhou neohroženosti kol. Vl. Vozničky a pomocí kol. Vl. Smetáčka vyšla jako příloha málo známého knihovnického časopisu Čtenář. Hradecký azyl mi však začali narušovat tajní policisté. Po Chartě 77 rozpoutali teror i v Hradci, tahali nás několik po výsleších, vyhrožovali, že děti nebudou moct studovat (zčásti to splnili) apod. Tak jsem se pohnul do Prahy, kde se za mě tehdejší ředitel ÚŠI při MŠ ČSSR jako přítel velkých pánů na ÚV KSČ zaručil. Potřeboval totiž někoho, kdo by rozjel automatizovaný informační systém ve školství. To se v důsledku mé aktivity stalo, v r. 1980 vyšel velký tezaurus Výchova, vzdělávání, školství a dvacet tezaurů didaktických. Tato obrovská lexikologická práce mohla být dokonce podepsána mým jménem. Jenže - "můj" ředitel náhle zemřel a jeho nástupce se pravidelných dotazů hradeckých estébáků polekal. Výpověď, soud a odstupné patří k velmi komickým epizodám mého života, hodným pera Josefa Škvoreckého. Nakonec mě přijalo pražské ÚVTEI s ochranářským ředitelem dr. Kalouskem a dalšími dobrými lidmi ve vedení, a tam jsem vydržel až do "sametu". FF UK mě v r. 1990 přijímala zčásti zdráhavě, ale nakonec byly peníze z Hradce předisponovány do Prahy a všechno dobře dopadlo.

V osmnáctileté epizodě života mimo oficiální lingvistické instituce jsem napsal tři lingvistické monografie a publikoval řadu článků a recenzí. Díky nebojácnosti šéfredaktorky SaS dr. M. Těšitelové, DrSc., a téže vlastnosti redaktorů Lidového nakladatelství, Svobody (Ivo Železný), Albatrosu (M. Karlová, H. Krubnerová) a dalších jsem mohl publikovat pod vlastním jménem. Jinde jsem byl často skryt pod pseudonymem "a kol.". Účastnil jsem se domácích lingvistických akcí spíš soukromě a hlavně jsem se prezentoval na mezinárodním slavistickém a lingvistickém fóru. Především tu vděčně vzpomínám svých polských přátel, prof. Grzegorczykové, Karolaka a Puzyniny, jakož i kolegů z NDR, zvl. prof. R. Růžičky, kteří mi ze všech svých sil pomáhali prezentovat se, a tak se udržet jako lingvista. V domácích poměrech pak rád děkuji všem, kdo mi umožnili neveřejně (Sgallova skupina, zvl. prof. J. Panevová) i veřejně se bohemisticky

projevovat. Tyto přátelské snahy byly korunovány úspěchem díky kol. Janu Kořenskému, který prosadil mou autorskou účast na akademické Mluvnici češtiny 2. Prof. Kořenský se také pokusil ke konci normalizace, kdy "normy" už změkly, dostat mě do ÚJČ ČSAV jako informatika. Nebýt tamních pracovnic, které zčásti na základě povahových vlastností, zčásti snad kvůli vlastní kůži zajely za jinými pracovnicemi do Hradce se na mě "poinformovat", bylo by se to povedlo. Jak je vidět, hodně věcí záviselo na režimu, ale ještě víc na lidech.

6) Není tajemstvím, že v žádném případě nejste založen jako úzce orientovaný specialista, jste člověk mnohostranný, múzický, řeknete nám něco k tomu?

Moji venkovští předkové z okraje hanáckého území (Kroměřížsko, Kojetínsko) byli zemědělci, v generacích mých rodičů jsou už i učitelé. Múzično sem přinesla asi i tradovaná jižní a východní krev; v rodině a rodu je hodně muzikantů, šikovných samouků ve všech oborech a taky hodně čtenářů a kvalitních stylistů - dopisy některých příbuzných s osmi třídami obecné školy si schovávám. Tak se mohlo v posledních dvou generacích našeho rozvětveného už rodu projevit puzení především k umění slovesnému: bratr Miloslav je básník a překladatel, syn Tomáš byl novinář; Miloš Macourek, nejslavnější z této rodiny, je můj druhý bratranec (na Moravě zvaný "vlastník"). Můj mladší syn Jan je oděvní návrhář a barrandovský kostymér, synovec Petr je nadějný architekt, avšak se zájmem i o lingvistiku apod. Muzikanti jsme všichni spíš amatérští, já jsem sice vystudoval 6 semestrů hudební vědy na FF UP v Olomouci u prof. Roberta Smetany a Vladimíra Hudce, ale doby, kdy jsem dokázal hrát v amatérském smyčcovém kvartetu, jsou už za mnou. Zato v době normalizace se mi tyto "hříchy mládí" (neboť někteří mí olomoučtí univerzitní učitelé nelibě nesli, že trávím část svého mladého života skloněn nad kontrabasem aj. nástroji) moc dobře hodily. V Hradci jsem léta hrál v tamní cimbálovce a v ÚVTEI Praha jsem založil smíšený pěvecký sbor a divadelní soubor. Hráli jsme dětem při vánočních besídkách a zpívali ženám k MDŽ, a ne kusy ledasjaké. Vedle vlastní tvorby pánů programátorů a systémových

inženýrek to byl Mozart, Dvořák, Čajkovský, Vítězslav Novák, Zd. Lukáš, části starých vánočních mší (předseda strany se zaručil, že průšvih nebude, zpívalť v tenorech) a další skvosty a legrace. Dnes si při setkáních s olomouckými a hradeckými kolegy zahraju a zazpívám moravský folklor a také písničky španělské a latinsko-americké, které mě vždy fascinovaly. Teprve před mou padesátkou bylo objeveno, že jsem schopen hrát i na divadle, a dodnes mě někdejší děti mých spolupracovníků zdraví a vzpomínají na mou kreaci sultána v adaptaci Čapkovy Pohádky o princezně solimánské.

Jak praví Vladimír Komárek: Když člověk musí, tak to rád udělá. Tak jsem se dostal i k překladům beletrie: plat úředníka v strojírenském průmyslu byl nízký - moji chlapci mě brzy předrostli, i našli se dobří lidé, kteří uvěřili v mé schopnosti, o nichž jsem do té doby neměl sám ani tušení. Nakonec můj překlad Štemlerovy Taxislužby vychválila tehdejší Lidová demokracie; na rozdíl od praxe tehdejších málo stravitelných překladů z ruštiny jsem totiž použil běžně mluveného jazyka a pragmalingvální jevy jsem nepřekládal, nýbrž převáděl. Takže prodavačka v kiosku neoslovuje ředitele "Alexandře Ivánoviči", nýbrž "pane řediteli". Přeložil jsem asi dvacet titulů prózy a divadelních her ze všech slovanských jazyků a musím říct, že to pro mě byla velká škola jazykové praxe i jazykové a textové kreativity. Každému bohemistovi, který se zabývá teorií národního jazyka, bych tuto zkušenost - vedle zkušenosti přímé explorace mluveného jazyka v různých oblastech mluvené češtiny - vřele přál a doporučil.

7) A jaké máte přání do dalších let?

Rodina je základ státu, a tak bych své rodině i své vlasti rád přál, aby žila v souladu s evropskou etickou a kulturní tradicí, abychom se přestali mermomocí vzpínat tu na východ, tu na západ a vzdělávali, kultivovali především to dobré, co máme doma. Přál bych si hodně kvalitních a vzdělaných mladých lidí ve všech oborech, nikoli jen v bohemistice. Přál bych si pro své vnuky moudré učitele a ještě moudřejší ministry školství a jejich úřednictvo. Je asi nesplnitelným snem, aby neblaze proslulý český oportunismus úpěnlivě vzývající napřed sovětský vzor, dnes nutnost "cesty do Evropy" či dokonce ještě dál na Západ, byl brzy

vystřídán zdravým sebevědomím všech vrstev národa, opřeným o demokratismus, morální ušlechtilost a pocit, že co děláme, děláme nejen ku prospěchu vlastní kapsy. A pro sebe? Dá-li Pán Bůh a dočkáme-li, jak říkávala moje babička, přál bych si mít dost času, zdraví a sil, abych mohl dokončit pár rozsáhlejších textů a projektů, abych dovedl své studenty a postagraduanty, kteří si mě vybrali za tutora, k dílčím metám jejich odborného života, a konečně abych mohl trávit stáří ve světě, který není dětem a starcům nepřátelský. Neboť jak praví druhý z mých oblíbených Komárků: Jen aby nebyla válka, ono stačí, že je mír.

Děkuju za rozhovor a přeju jménem svým, jménem čtenářů JA i celého Jazykovědného sdružení hodně sil, zdraví a splnění všech vyslovených přání.

Otázky kladl hlavní redaktor.

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Kronika

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Vzpomínka na prof. Josefa Vachka

Na jaře roku 1996 - pro nás náhle a nečekaně - zemřel pan profesor Vachek. Celý život žil - on, skutečná velká osobnost našich časů - neobyčejně skromně, neokázale a prostě. Takové bylo patrně i poslední rozloučení s ním. Teprve nyní se konají vzpomínkové akty, které připomenou Vachka svědka klasického období Pražského kroužku, interpreta a propagátora pražského strukturalismu ve světě, Vachka všeobecně uznávaného fonologa, připomenou jeho stále inspirativnější úlohu při respektování specifik psaného a mluveného jazyka. Na stránkách Jazykovědných aktualit je na místě říci, že byl řadu let předsedou hlavního výboru Jazykovědného sdružení, do konce svých dní rovněž členem redakce našeho zpravodaje. Bylo pro jeho lidské vlastnosti charakteristické, že opakovaně dával svou přítomnost v redakčním kruhu k dispozici s poukazem, že pro časopis již nic nedělá. Ve skutečnosti to tak nebylo, JA pravidelně a pečlivě četl a u příležitostí setkání buď na půdě akademického ústavu nebo při účasti na přednáškách se k jejich obsahu a struktuře svým citlivým a vlídným způsobem, ale vždy zřetelně a vyhraněně vyjadřoval. Líbilo se mu, že zpravodaj hledá mezi jazykovědnými periodiky své místo, svou odlišnou tvář. Jsem rád, že jsme při příležitosti Vachkova životního jubilea připravili a otiskli rozhovor s ním, netuše v té chvíli, že to bude jedno z jeho posledních veřejných vystoupení. Když jsme se posléze dověděli o jeho úmrtí, častěji než dříve jsme vzpomínali na časy, v nichž byl pan profesor členem tehdejšího oddělení gramatiky a stylistiky Ústavu pro jazyk český. Bylo to ostatně, pokud se nemýlím, jeho jediné oficiální pražské pracoviště. Ostatně myslím, že se právě díky jeho přítomnosti nějaký čas zvalo oddělením gramatiky, stylistiky a fonologie. Bylo nespornou zásluhou tehdejšího ředitele ústavu B. Havránka, že s námi Vachek

v ústavu byl. Nemohlo tomu být ani jinak, než že pan profesor jako každý jiný pravidelně do ústavu docházel, vždy připraven poskytnout konzultaci. Vlastně to slovo konzultace zní příliš oficiálně a nadneseně: nějaký, byť nedlouhý čas jsem s panem profesorem seděl v jedné pracovně, měli jsme stoly obrácené proti sobě. Teprve nyní s odstupem času si uvědomuju, jaký duchovní zisk a bohatství znamenala skutečnost, že stačilo pouze zvednout hlavu od práce a položit otázku. Profesor Vachek dal vždy ochotnou, vyčerpávající, lapidární, zřetelnou odpověď. Promyšlenou a přesnou. Ale neváhal také říct: " Pane kolego, tím jsem se nikdy nezabýval, to bych si musel promyslet." Neboť vynikající učitel, který ví, nemusí nikdy hrát roli vševědoucího. - Byly to tehdy skvělé časy, oddělení vedl František Daneš, členem byl vedle Vachka i Miloš Dokulil, nějaký čas myslím byl v oddělení i Lubomír Doležel, čas od času přicházel i Havránek. Pravidelné semináře, to byla vlastně jakási dnešní "mathesiovská čtení", cykly improvizovaných přednášek na seminární témata. A tak mám stále ve vědomí, jak Vachek z pozic konstantních hodnot pražské strukturalistické tradice komentoval tehdejší výrazné proměny lingvistických paradigmat (dnešními slovy řečeno) - bylo to období velkého nástupu generativismu, transformacionismu a matematických metod do evropské lingvistiky. Nejen komentoval, ale i předvídal další vývoj. Zůstalo mi v paměti, jak ho v tomto kontextu zaujaly práce Lambovy, viděl v nich perspektivu, tendenci k syntéze.

Ve vzpomínkách by bylo možné pokračovat, ale těchto několik řádků se pochopitelně nepokouší o skutečné hodnocení Vachkova díla. Toho se mu dostalo ostatně již za života, čas hodnocení jistě přichází i nyní, kdy se jeho dílo uzavřelo. Těchto několik slov mělo vyjádřit pouze jediné - pane profesore, děkujeme...

Jan Kořenský

Překladatel a translatolog James Stratton Holmes (1924-1986)

Letos je tomu deset let, co náhle odešel tehdy jen

dvaašedesátiletý J. S. Holmes, významný teoretik a překladatel poezie. V roce 1949 opustil USA a usadil se v Holandsku, kde si vybudoval jméno překládáním moderní holandské poezie do angličtiny a kde je jako její zprostředkovatel dodnes velice uznáván. Překládal však i z latiny - Catulla a Martiala. Za literárně překladatelskou práci mu byla v roce 1956 udělena holandská cena a v roce 1984 dostal překladatelskou cenu v Belgii. Překlady holandských a vlámských básníků také publikoval v časopise *Delta: A Review of Art, Life and Thought in Netherlands* (1958-1973). K vysoké kvalitě jeho tvorby přispěla nemalou měrou skutečnost, že byl sám básník, ač trochu podivínský: poezii psanou vázaným veršem publikoval pod pseudonymem, poezii psanou volným veršem pod jménem svým.

Holmes byl nejen básník a překladatel, ale i literární vědec a teoretik překladu: měl výjimečný dar, který v něm spájel talent, teoretické myšlení a tvořivost na obou stranách této zdánlivě nepřeklenutelné propasti. Jeho dar nebyl jen vrozený - za obdivuhodnou všestranností byla skryta nezměrná píle, vytrvalost, zaujetí a odhodlanost pro věc. Sám Holmes o sobě v roce 1984 říká, že svoji překladatelskou vášeň považuje za projev introverta, který tak rád působí jako prostředník. Když se však pustil do teoretických problémů, musel se, vlastními slovy "skoro schizofrenicky" rozdělit na praktikujícího překladatele a teoretika. Po mnohaleté překladatelské a teoretické práci, kdy se mimo jiné na Univerzitě v Amsterodamu zasloužil o ustavení první Katedry translatologie na světě (1982), Holmes se skromností sobě vlastní dodává, že právě jeho rozsáhlé překladatelské zkušenosti mu umožnily, aby "občas nějakým tím rozumným slovem do teorie překladu přispěl". Jeho osobní přítel R. van den Broeck (1988:2) poznamenává, že obě tyto osobnosti v Holmesovi na sebe vzájemně působily, a bylo to právě spojení teorie s praxí, které mu umožnilo, aby si všiml relativní povahy teoretických i praktických přístupů k překladu a překládání a aby nikdy neupadl do planého teoretizování.

V období 50. a 60. let totiž literární překladatelé ve svých teoretických úvahách zpravidla vydávají svůj překladatelský přístup a svoji překladatelskou normu za ty, podle nichž se má

překládat. Holmes si tohoto nebezpečí všiml, a proto se vždy v teoretických pracích snažil zásadně od svých pracovních postupů a osobních preferencí odpoutat; jen tak bylo podle něho možné dosáhnout toho, aby se praxe a teorie vzájemně nedeformovaly ani nesměšovaly.

Když v 60. letech přišel Holmes na Katedru literární vědy Univerzity v Amsterodamu, nikdo se tam překladovou literaturou nezabýval, myšlenka o samostatném oboru pokrývajícím tuto oblast byla zcela neznámá - to povzbudilo Holmese k dalšímu studiu a konkrétnímu úsilí přímo na univerzitě. "Koncem 60. let tu stál teoreticky fundovaný odborník, připravený sehrát svoji průkopnickou roli", vzpomíná van den Broeck (1988:3). Uvědomoval si, že 50. léta znamenala ve vývoji této disciplíny přelom, že ti, kteří se překladem zabývají a pracují v různých oborech, mají této disciplíně co dát, věděl, že je důležité seznámit se s dějinami a teorií překladu, protože mají co nabídnout, a nic důležitého tu jeho pozornosti neušlo. Zároveň bedlivě sledoval další vývoj v teorii překladu, v lingvistice a literární komparatistice, které se problematiky překladu dotýkaly. Založil řadu *Approaches to Translation Studies*, kde jako redaktor publikoval např. významné statě T. R. Steinera a A. Lefevera, sám se postaral o první anglický překlad E. Doleta a zkrácenou verzi Tytlerovy Eseje, první anglicky psané eseje o překladu (1791). V této řadě pak v roce 1988 vychází již posmrtně výbor z Holmesových statí a v roce 1991 sborník amsterodamského sympozia, které mu bylo věnováno a kterého se na jeho počest zúčastnili nejvýznamnější představitelé evropské translatologie.

Holmes sám jako pravidelný účastník kongresů a konferencí Mezinárodní asociace aplikované lingvistiky a Mazinárodní asociace komnparativní literatury byl svědkem toho, že se o překladatelské problematice stále mluví, ale že se zároveň tolik tříští. To ho přivedlo na myšlenku zprostředkovat mezi zájemci o tuto problematiku přímou komunikaci - a tak založil již zmíněnou řadu *Approaches* a poté i bulletin *Newsletter*, které dlouhá léta vedl. Na kongresech FIT byl mluvčím těch, kdo prosazovali samostatnost této disciplíny. Na všech vědeckých setkáních navazoval nová a nová přátelství s odborníky této

orientace. Patřil mezi ně i mladý A. Popovič, který již v roce 1968 Holmese pracovně na Univerzitě v Amsterodamu navštívil. O několik let později pozval Holmes na pracovní návštěvu Itamara Even-Zohara, zakladatele dnes rozšířené polysystémové školy z Tel-avivské univerzity. Následovala trojice sympozií organizovaných na základě těchto přímých kontaktů (Lovaň 1976, Tel Aviv 1978, Antverpy 1980), kde nechyběl ani A. Popovič. Sympozia se uskutečnila především díky Holmesově iniciativě a jeho inspirativnímu duchu. Tak kolem sebe postupně integroval mezinárodní skupinu vědců, která vešla do dějin tohoto oboru pod jménem osa/skupina Amsterodam - Antverpy - Lovaň - Nitra - Tel Aviv.

V roce 1988, dva roky po Holmesově předčasné smrti, vychází péčí jeho přítele R. van den Broecka výbor Holmesových statí pod názvem *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Název sborníku se může zdát "schizofrenní", ale pouze do té míry, že jeho první část představuje statě Holmese - překladatele a teoretika věnované překládání poezie, druhá část představuje Holmese - teoretika: jeho teoretické úvahy a snahy o konstituování samostatné disciplíny, pro niž v angličtině prosazoval název "translation studies". Vlastně ani nešlo o prosazování - v roce 1942 s tímto návrhem na III. Kongresu asociace aplikované lingvistiky v Kodani vystoupil v referátu nazvaném "The Name and Nature of Translation Studies". Tato zakladatelská stať, zabývající se metodologickými problémy translatologie, vyšla v angličtině až v roce 1987 a 1988, avšak od začátku 90. let se v anglosaských zemích jiný název pro tuto disciplinu již téměř neužívá. Ujalo se i Holmesem navržené pojmové vymezení a paradigma disciplíny.

Holmesovo teoretické uvažování se opíralo i o znalost prací J. Levého, kterého velice často cituje, osobní přátelství s A. Popovičem mělo pak na vývoj teoretických pohledů obou z nich nepopiratelný vliv (Popovičova teorie literární metakomunikace byla inspiroována právě Holmesem). Na VIII. kongresu FIT v roce 1977 si Holmes (1988:93) posteskl, že díky osobním kontaktům a několika studiím zná československé teorie překladu, ale ruské teorie jsou bohužel v západní Evropě z důvodů jazykové bariéry

neznámé, a tak nabádá ruské teoretiky, aby publikovali alespoň cizojazyčná abstrakta svých prací. Tehdy také vyzývá k výzkumu podloženému konkrétním materiálem, k širšímu zapojení společenskovědních výzkumných metod, především experimentu a empirického popisu - v tom vidí další cestu této disciplíny. Svou výzvu opakuje na mezinárodním sympoziu Moskva - Jerevan v roce 1978: slabiny a naivitu soudobých překladatelských teorií spatřuje v tom, že jsou založeny na pouhé dedukci nebo na velmi malém materiálovém vzorku, který je spíše ilustrativní než validní a teorie jsou pak nepodložené. Jedinou cestu k vybudování komplexní obecné teorie překladu shledává ve spojení široce materiálově podloženého empirického popisu s teoretickým modelem, v mezioborové spolupráci lingvistů, psycholingvistů, sociolingvistů, literárních vědců, psychologů, sociologů a profesionálních překladatelů. Jako příklad plodné spolupráce při výzkumu uvádí, že hloubková interview s překladateli v Amsterodamu nedávno vyvrátila teorie o linearitě překladatelského procesu. A jak on sám v roce 1977 na VIII. kongresu FIT nahlížel na vztah teorie a praxe a jak odpověděl na Levého otázku, zdali bude teorie překladu užitečná překladatelům?

"Překladatelé se teoretiků neustále ptají "K čemu je to všechno dobré?", "Jak mi to pomůže?" Nejdříve bych se rád zeptal, zdali je pomoc překladateli pro translatologii opravdu kritériem. E. Osers onehdy poznamenal, že člověk může studovat dějiny umění, a nestane se tak lepším umělcem, nebo může studovat muzikologii, a nestane se lepším hudebníkem nebo skladatelem. Pomoc překladateli nemusí být hlavním cílem translatologie. Ale může mu pomáhat? Hodnota, kterou má teorie pro své praktiky, obecně závisí na stavu teorie, a existují teorie a disciplíny, které pro své praktiky mají velkou cenu, protože jsou dobře rozvinuté a přinášejí dobrý náhled na daný jev. Jiné teorie nejsou tak rozvinuté, aby tento náhled mohly nabídnout. Obávám se, že při srovnání s mnoha jinými obory není stav teorie překladu takový, aby mohla vysvětlovat jevy do té míry, jak bychom si to přáli. Doufám, že zanedlouho tomu bude jinak, ale myslím si, že i dnešní teorie má v obecné rovině překladatelům co nabídnout... Při studiu teorie překladu i při úvahách o překladových problémech

dospěje člověk k mrtvému bodu, kdy se cítí zablokován všemi směry a nemůže dál. Frustrace je v této situaci taková, že málem překlad vzdá. V tomto bodě nám může teorie překladu hodně pomoci tím, že nás dovede k uvědomění si mnoha dalších okolností, díky nimž se přes mrtvý bod dostaneme, a od té chvíle budeme překládat daleko vědoměji, prostě si své volby budeme daleko více uvědomovat. Můžeme se tím zbavit svých téměř dětinských představ, s nimiž jsme tak dlouho pracovali (takto to musí být, takto je to vždy špatně, takto je to vždy dobře), a uvědomit si, že ono "takto" bude nejvhodnější postup v té a té situaci, a že takový přístup k překládání je asi nejvhodnější. Může-li nám dnešní teorie překladu nabídnout, že si jako překladatelé budeme více uvědomovat to, co děláme, tedy schopnost vědomého přístupu k překladu, a může-li nám pomoci přemýšlet o naší práci a uvědomovat si ji, pak myslím splnila důležitou úlohu. Nicméně věřím, že za šest sedm let budeme na kongresu FIT moci přijít s novými výsledky, kterých v této disciplině mezitím dosáhneme." (1988:97-98)

V roce 1984 na svém posledním, X. kongresu FIT ve Vídni se Holmes v kritickém, ale optimistickém referátu, věnovaném památce A. Popoviče, vrací k soudobým vývojovým tendencím translatologie ve vazbě na dějiny literatury a literární teorii. Již tehdy postřehl nosnost a perspektivnost takzvané polysystémové teorie, na které pracovala tel-avivská skupina a jejíž jeden, ale významný článek nesporně tvořila tehdejší československá literárně orientovaná teorie překladu, reprezentovaná slovenskou školou. Tel-avivské výsledky, podložené rozsáhlým materiálem, přinášely totiž první solidní "náhledy" a Holmes mohl konstatovat, že translatologie svými výsledky nutně v budoucnu ovlivní i pohled literárních historiků. Bylo mimo jiné zjištěno a potvrzeno, že za jistých okolností porušování norem přijímající literatury v překladu staví tuto překladovou literaturu do primární pozice a tím se tato může stát nositelem vývojových změn v samotné domácí literatuře. Zároveň tak byl odhalen i klíč k zastarávání překladu. První výsledky byly natolik slibné, že se východiska a metody této školy rychle rozšířily hned do několika zemí (tehdy Belgie, Holandsko, Británie, Izrael a USA;

dnes tuto teorii nemůže ignorovat žádný teoretik uměleckého překladu, zvláště pokud se zabývá jeho dějinami). Na tomto kongresu, dva roky před smrtí, reviduje Holmes znovu stav jednotlivých součástí translatologie tak, jak je v roce 1972 vymezil, a končí mnohokrát poté citovanými slovy: *"Současný stav translatologie je lepší než kdykoliv předtím. Není dobrý. Mnohé zbývá ještě udělat."* (1988:110)

60. - 80. léta jsou obdobím přelomu a varu, kdy translatologie opouští své těžké začátky a přichází období jejího nebývalého rozvoje. Mezi těmi, kdo se o to zasloužili, byli bezesporu Levý, Popovič a Holmes. Škoda, že setbu, která vzklíčila, a k dnešnímu dni téměř dozrála, nemůže sklízet právě tato trojice. Holmes své pokračovatele našel. Ti po jeho odchodu, v jeho jménu a v jeho intencích doslova zasvětili svoji profesionální dráhu rozvoji translatologie v mezinárodním měřítku. Patří k nim Gideon Toury (Tel Aviv), José Lambert (Lovaň), Raymond van den Broeck (Antverpy), Theo Hermans (Londýn) a Susan Bassnettová (Warwick, Británie). Patřil k nim i nedávno předčasně zesnulý André Lefevere (Austin, Texas). Mezi jeho pokračovateli by jistě byl i Popovič, který by se letos dožil 62 let. Holmes sám, dnes dvaasedmdesátiletý, by byl jistě potěšen obsahem referátů přednesených na posledním XIV. kongresu FIT v Melbourne (1996): když tímto sborníkem listuji, vidím, jak veliký kvalitativní skok je mezi těmito referáty a referáty z předposledního kongresu v Brightonu, nemluvě o kongresech předcházejících. Byl by potěšen i dnešním stavem této disciplíny, přestože by jej pravděpodobně na závěr komentoval stejnými slovy jako v roce 1972. Škoda, že osud rozhodl jinak.

Tento článek je však věnován J. S. Holmesovi jako teoretikovi i jako překladateli. Zakončeme tedy vzpomínku na jeho osobnost překladatelsky. V jedné ze svých úvah o překládání pooezie (Holmes 1988:45-51) se zmiňuje o nepřeložitelnosti. Vybral si báseň M. Nijhoffa, která začínala slovy: "Ik ging naar Bommel om de brug te zien" (Šel jsem do Zalt/bommelu podívat se na most) - pochopení významu, syntax, ani styl nebránily překladu, a přesto musel Holmes překlad po měsících hledání ekvivalentu vzdát. Originál byl příliš kulturně-historicky vázán.

Na závěr poznamenává: "Některé básně nebo jejich části přinášejí komplexy problémů, a tak se překladateli vzpírají, pokouší-li se dosáhnout ať již iluze, nebo minimální shody. V případě Nijhoffova sonetu "De moeder de vrouw" jsem nikdy svoji překladatelskou hru nevyhrál. Zas a zas jsem to vzdával jako při pasiánsu, když nedostáváte krále ani eso, protože jsem nikdy nepřišel na uspokojivé řešení té první řádky. Anglický most v Bommelu zbývá ještě postavit." (Holmes 1988:51)

Tuto překladatelskou hru Holmes nevyhrál. Vyhrál však všechny své překladatelské hry předtím i potom. Jako teoretik vyhrál i svou světovou "hru" o translatologii, v níž se ujal zakladatelské role.

Zuzana Jettmarová

Bibliografie

van den Broeck, R.: "*Introduction*". In: *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, red. R. van den Broeck. Approaches to Translation Studies Series, 1988, Amsterdam : Rodopi, str. 1-5.

Holmes, J. S.: "The Name and Nature of Translation Studies". In: *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, red. R. van den Broeck, Approaches to Translation Studies Series, 1988, Amsterdam : Rodopi, str. 67-80.

Holmes, J. S.: "The Future of Translation Theory". In: *Translated! Papers od Literary Translation and Translation Studies*, red. R. van den Broeck, Approaches to Translation Studies Series, 1988, Amsterdam : Rodopi, str. 99-102.

Holmes, J. S.: "Translation Theory, Translation Theories, Translation Studies and the Translator". In: *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, red. R. van den Broeck, Approaches to Translation Studies Series, 1988, Amsterdam : Rodopi, str. 93-98.

Holmes, J. S.: "Describing Literary Translations: Models and Methods". In: *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, red. R. van den Broeck, Approaches to Translation Studies Series, 1988, Amsterdam : Rodopi, str. 81-92.

Holmes, J. S.: "Rebuilding the Bridge at Bommel: Notes on the Limits of Translatability". In: *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, red. R. van den Broeck, Approaches to Translation Studies Series, 1988, Amsterdam : Rodopi, str. 45-52.

Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies, red. R. van den Broeck, Approaches to Translation Studies Series, 1988, Amsterdam : Rodopi.

Translation Studies: The State of the Art. Proceedings of the J. S. Holmes Symposium on Translation Studies, red. K. M. van Leuven-Zwart & t. Naaijkens, Approaches to Translation Studies Series, 1991, Amsterdam : Rodopi.

Úloha překladu v EU rozšiřující se na východ

(Zpráva o konferenci konané v Terstu 27. a 28.5. 1996)

Terst leží na jižní hranici prostoru, kterému jsme si zvykli říkat střední Evropa. V četných kavárnách si můžete objednat štrúdl nebo sachr dort, ale také maďarské dobose nebo slovinskou puticu a italskou tiramisu. V restauracích pak Kaiserfleisch, pražskou šunku, guláš, skvělé jsou však i italské pizzy a těstoviny. Na tržišti se mluví italsky nebo slovinsky, většina trhovců se domluví i německy. V květnu, kdy se v tomto městě konala konference pod názvem Jakou úlohu bude hrát překlad v Evropské unii rozšířené na východ? (A European Union enlarged towards the East: What role for translation?), zde byla navíc instalována výstava z díla Karla Teigeho. Transparenty se jménem tohoto umělce byly nataženy mezi domy, nároží zdobily plakáty zvoucí na výstavu. Pro českého návštěvníka vskutku milá pozornost.

Téma konference, kterou společně organizovala Evropská komise, italské ministerstvo zahraničních věcí, ministerstvo kultury a terstská škola překladatelství a tlumočnictví (Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori), bylo

dáno názvem. Ve všech projevech, ať už těch velmi oficiálních, které konferenci zahájily, plenárních i v příspěvcích přednesených v pracovních skupinách, přednášející vyjadřovali své přesvědčení, že překlad je naprosto nenahraditelným prostředkem kulturní a politické komunikace mezi evropskými zeměmi. V této souvislosti hovořili zástupci Evropské unie a Rady Evropy o připravenosti svých organizací poskytnout pomoc při dalším rozvoji překladu z a do jazyků, kterými se hovoří v zemích střední a východní Evropy. Maria Rosa Bosinelli, ředitelka tlumočnicko-překladatelské školy ve Forli, definovala dobrého překladatele jako dobrého čtenáře, který více než bilingualismus potřebuje "bikulturalismus". Odstupující prezident mezinárodní organizace sdružující tlumočnické a překladatelské školy, CIUTI, Louis Truffaut zdůraznil ve svém projevu zejména potřebu zajistit kvalitu překladu a tlumočení, která musí být vštěpována studentům oboru od samého začátku jejich studia. Učitelé překladu a tlumočení, pokud mají studentům pomoci dosáhnout této kvality, musí mít nejen teoretické znalosti, ale i praktickoou zkušenost, ze které při práci se studenty vycházejí. CIUTI může sehrát v této oblasti klíčovou úlohu, pokud nebude jakýmsi uzavřeným klubem, ale naopak zahájí intenzivní spolupráci s translatologickými pracovišti v zemích střední a východní Evropy. V této souvislosti byla vyzdvižena práce Jiřího Levého a jeho pokračovatelů, uznání se dostalo i Institutu v Moskvě a v Lipsku.

Řada příspěvků se věnovala praktickým otázkám. Velmi zajímavý byl příspěvek ředitelky tlumočnického oddělení při Evropském parlamentu, která hovořila o potížích, se kterými se setkává při zajišťování dánských, řeckých, finských a švédských tlumočníků a překladatelů. Zajímavá byla i některá čísla, která uvedla. Po rozšíření EU o státy střední a východní Evropy a při zachování pravidla, podle kterého má každá delegace právo komunikovat ve své mateřštině, by se počet jazykových kombinací zvýšil na 420 a do jedné kabiny by se muselo vtěsnat 45 tlumočníků. Z finančního i organizačního hlediska se jedná o situaci, jejíž řešení bude vyžadovat hodně politické vůle, které se zatím nedostává. V období svého předsednictví v EU

Francie navrhla snížit počet oficiálních pracovních jazyků na pět. Proti tomu se okamžitě a velmi razantně ozvalo Řecko. Tato situace má také dopad na kvalitu překladu a tlumočení. Na celém světě dnes působí jen něco přes 3000 profesionálních konferenčních (kabinových) tlumočníků. O to větší úlohu při zajištění této kvality mají tlumočnicko-překladatelské školy. Slovo pilotáž (tlumočení přes třetí jazyk), které se ještě před několika lety nesmělo v Bruselu ani vyslovit, se dnes v důsledku posledního rozšíření EU skloňuje ve všech pádech. Tedy v těch jazycích, které pády mají. V jiných se o pilotáži otevřeně hovoří jako o nutnosti. Podobné je dnes i stanovisko k tlumočení do jazyka B, tedy jazyka získaného později než jazyk mateřský. To vše se však týká neliterárních textů. I nadále platí, že literární texty může úspěšně překládat pouze překladatel, který překládá do své mateřštiny.

Pracovní skupiny byly čtyři; každá se soustředila na jedno téma - překlad a kulturní přenos, překlad a vzdělání, překlad a občanská angažovanost a překlad a překladatelé. Práce v sekci, která se zabývala angažovaností překladatele, se zúčastnil Claudio Magris, autor i u nás známé knihy Dunaj. S překladateli svého, zatím posledního románu Jiné moře diskutoval o problémech, s kterými se museli potýkat při překladu tohoto díla do chorvatštiny a maďarštiny.

Konference byla mimořádně otevřeným fórem, na kterém si názory na společné i "nespolečné" otázky mohli vyměnit představitelé mezinárodních profesních i neprofesních organizací, vysokých škol, teoretikové překladu i překladatelé a tlumočníci, tedy všichni ti, kterým leží na srdci kulturnost komunikace dnešní i příštích generací. A to jak ti, kteří spoléhají a stále více budou spoléhat na nové technologie, tak ti, kteří se bez těchto technologií obejdou a budou spoléhat na svůj jazykový cit. Cíl by však měli mít společný: pomoci udržet jazykovou a kulturní identitu každého národa a obohatit se navzájem. Na tom jsme se shodli v Terstu všichni.

Jana Rejžková